

**НАСЛЕЂЕ И СТВАРАЊЕ
СВЕТИ ЂИРИЛО :: СВЕТИ САВА
869-1219-2019**

НАСЛЕЂЕ И СТВАРАЊЕ
СВЕТИ ЂИРИЛО ✦ СВЕТИ САВА
869-1219-2019

INSTITVTVM LINGVÆ SERBICÆ
ACADEMLÆ SCIENTIARVM & ARTIVM SERBICÆ
PALÆOSLAVICA & SERBICA ANTIQVA II

**SANCTORVM CYRILLI & SABBÆ
PATRIMONIVM & POSTERIORA
QVÆ EO STRVCTA SVNT
DCCCLXIX–MCCXIX–MMXIX**

II

BELGRADI MMXIX

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

СТАРОСЛОВЕНСКО И СРПСКО НАСЛЕЂЕ 2

**НАСЛЕЂЕ И СТВАРАЊЕ
СВЕТИ КИРИЛО ∴ СВЕТИ САВА
869–1219–2019**

II

БЕОГРАД 2019

УРЕДНИЦИ

ДР ЈОВАНКА РАДИЋ, ДР ВИКТОР Д. САВИЋ

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР

ДР МАРТА Ж. БЈЕЛЕТИЋ, ДР ЂОРЂЕ П. БУБАЛО, ДР ДРАГАН ВОЈВОДИЋ,
ДОПИСНИ ЧЛАН САНУ, ДР ИЛОНА ЈАНИШКОВА, ДР ГОРДАНА
ЈОВАНОВИЋ, ДР ЉИЉАНА ЈУХАС-ГЕОРГИЈЕВСКА, ДР ИВОНА КАРАЧОРОВА,
ДР АЛЕКСЕЈ МСТИСЛАВОВИЧ ПЕНТКОВСКИ, ДР СРЂАН ПИРИВАТРИЋ,
ДР ЈОВАНКА РАДИЋ, ДР МИЛАН РАДУЈКО, ДР † ЗДЕНКА РИБАРОВА,
ИНОСТРАНИ ЧЛАН МАНУ, ДР ВИКТОР Д. САВИЋ, ДР ВАЊА СТАНИШИЋ,
ДР † ДИМИТРИЈЕ Е. СТЕФАНОВИЋ, ДР ЈЕЛИЦА СТОЈАНОВИЋ,
ДР ЈОАНИС ТАРНАНИДИС, АНАТОЛИЈ АРКАДЈЕВИЧ ТУРИЛОВ,
ИНОСТРАНИ ЧЛАН САНУ

РЕЦЕНЗЕНТИ

АКАДЕМИК ГОЈКО СУБОТИЋ
АНАТОЛИЈ АРКАДЈЕВИЧ ТУРИЛОВ, ИНОСТРАНИ ЧЛАН САНУ
АКАДЕМИК ЈАСМИНА ГРКОВИЋ-МЕЈЦОР

REDEGERVNT

DR IOHANNA RADIĆ, DR VICTOR D. SAVIĆ

REDACTORVM COLLEGIVM

DR MARTHA Ž. BJELETIĆ, DR GEORGIVS P. BUBALO, DR AMATVS VOJVODIĆ,
ACADEMIÆ SOCIVS EPISTOLARIVS, DR HELENA JANYŠKOVÁ,
DR SVPERBA JOVANOVIĆ, DR LILIA JUHAS-GEORGIEVSKA, DR IOHANNA
KARACHOROVA, DR ALEXIVS MSTISLAVI F. PENTKOVSKIY,
DR SERGIVS PIRIVATRIĆ, DR IOHANNA RADIĆ, DR CARVS RADUJKO,
DR † SIDONIA RIBAROVA, ACADEMIÆ MACEDONICÆ SOCIA EXTERNA,
DR VICTOR D. SAVIĆ, DR IOHANNINVS STANIŠIĆ, DR † DEMETERIVS
E. STEFANOVIĆ, DR LENA STOJANOVIĆ, DR IOHANNES TARNANIDIS,
ANATOLIVS ARCADII F. TURILOV, ACADEMIÆ SOCIVS EXTERNVS

RECENSVERVNT

QVIETVS SUBOTIĆ, ACADEMIÆ SOCIVS ORDINARIVS
ANATOLIVS ARCADII F. TURILOV, ACADEMIÆ SOCIVS EXTERNVS
IASME GRKOVIĆ-MAJOR, ACADEMIÆ SOCIA ORDINARIA

И ОУЕ ЖЕ ОУКО
МНАУНА
УЕШЕУННИ
ТИПАКЪИИ
ОИЗКЪСТЪ

ИТКОАНЫХЪКЪ
НАЕКЕЩЕХЪТА
КОЖЕПРЕДАШЕНА
МЪКЪКЪШЕНН
СКОНИСАМОКН
ДЪЦНИСЛОЦГЫСЛ
КЕСИИЗВОЛНСЕ
ИМНЪХОЦЖЪШЮ
ИСПРЪКАПАКЪ
ХЪКЪНГТИИПО
РЕДОЦПИСАКНТЕ
БЕСЛАКЪНЫИФЕ
ОФНЛЕДАРАУОЦ
МЪИШНОИХЪ
ЖЕНАОЦУНАЛСЕ
ИГИСЛОВЕСЪХЪО
ТКРЪЖДЕНИИ
КЪКАНИИРОДА
ЦРАИЮДЕИГИКА
ИЕРЪНЕТЕАКМ
НЕМЪЗАХАРИА

ОИФНМРАИСА
КНАНАИЖЕНАИ
ГООДЪЩЕРАИИАРО
НЪИМЕНЕМЪИ
ЛНАКЪТЬБЕА
ШЕТАЖЕОКАПАА
ВЕДНАПРЕДЪБГО
МЪХОДЕЩАКЪЗА
ПОКЪДЕХЪКЪЕХЪ
ИОПРАКДАНИИ
ХЪГНИХЪКЪЕПО
РАКАИИЕБЪИМА
УЕДАПОНЕЖЕБЪ
ИИЛНСАВЪФЪНЕ
ПЛОДЫИОКАЗА
МАТОРЪКЪШАВЪ
ДНЕХЪКОИХЪКЪ
АШЕТАБЫСЛОЦ
ЖЕЩЮИМОЦКЪ
УИНОЦУРЕДЫСКО
ИИПРЕДЪБГМЪ
ПООБЫУАЮИИ
РЪИКОМОЦКЪЮ
УИИМОЦПОКА
ДНТИВЪШЪДЪ
ШЮКЪЦРИКЪГНИЮ
ИКИЕМАНОЖЕСТВО
ЛЮДНИЕБЪМАИ
ТВОЦДЕИКЪИЪ

Рашко-хиландарско четворојеванђеље, друга четвртина XIII века
Манастир Хиландар, бр. 22
л. 89а, почетак Јеванђеља по Луки, ћирилица
(слика с ликовном дорадом)

С А Д Р Ж А Н
CONTINENTVR IN HOC LIBRO

I

РАНА ИСТОРИЈА

- Предраг М. Коматина, Рани јужнословенски етноними
и питање порекла и постанка јужнословенских племена 3
Predrag M. Komatina, Early South Slavic Ethnonyms
and the Issue of Origin and Genesis of the South Slavic Tribes 27
- Bohumil Vykypěl, Romana Jakobsona *Počátek národního
sebeurčení v Evropě* a význam cyrilometodějské misie 29
Bohumil Vykypěl, Roman Jakobson's *The beginnings
of National Self-Determination in Europe* and the Importance
of the Cyrillo-Methodian Mission 35

ВРЕМЕ ФОРМИРАЊА СТАРОСЛОВЕНСКОГА ЈЕЗИКА

- Валерия С. Ефимова, К вопросу о путях формирования
старославянского лексического фонда:
о некоторых переводческих установках св. Кирилла 39
Valeriya S. Efimova, Contribution to the Study of the
Formation of the Old Church Slavonic Lexical Corpus:
Saint Cyril's Translation Principles 54
- Александар Б. Лома, «Светлое оружие»
Кирилло-мефодиевский перевод псалмов
и славянская устнопоэтическая традиция 55
Aleksandar B. Loma, "Shiny Weapons". Cyrillo-Methodian
Translation of the Psalms and Slavic Oral Poetry 71

Алексей Мстиславович Пентковский, Славянский перевод Евангелия и его использование в богослужении в IX (посл. треть) — XI вв.	73
Aleksey Mstislavovich Pentkovskiy, Slavonic Translation of the Gospel and Its Liturgical Use between the Last Third of the 9 th and the 11 th Century	148

СТАРА ЛЕКSIKA

Виктор А. Баранов, Статистический анализ одно- и двухкомпонентных лингвистических единиц Ассеманиева Евангелия	155
Viktor A. Baranov, Statistical Analysis of One- and Two-Component Linguistic Units in the Codex Assemanius	179
Petra Stankovska, Zápís staroslověnské spojky a částice <i>ašte/aće/ešte</i> – <i>ěšte/ěće</i> – <i>eče</i> v nejstarších staroslověnských památkách	197
Petra Stankovska, Written Forms of the Old Church Slavonic Conjunction and Particle <i>ašte/aće</i> – <i>ěšte/ěće</i> – <i>eče</i> in the Earliest Old Church Slavonic Monuments	210
Ilona Janyšková, Staroslověnské názvy pro boj a válku z pohledu etymologického	211
Ilona Janyšková, Old Church Slavonic Names for Battle and War from an Etymological Point of View	220
Helena Karlíková, Některá významová specifika staroslověnského lexika a jejich odraz ve starších fázích slovanských jazyků (z hlediska etymologie a historické sémantiky)	221
Helena Karlíková, Some Semantic Peculiarities of the Old Church Slavonic Lexicon and Their Reflection in the Early Phases of Slavonic Languages (from the perspective of etymology and historical semantics)	229
Снежана М. Петровић, Трагови раних словенско-турских језичких контаката (на материјалу старословенских споменика)	231

Snežana M. Petrović, The Traces of Early Contacts between the Slavic and Turkic Languages (based on the lexical material from Old Church Slavonic documents)	252
† Зденка Рибарова, О Речнику македонске редакције црквенословенског језика	253
† Zdenka Ribarova, On The Dictionary of the Macedonian Recension of Church Slavonic	259
Лилјана А. Макаријоска, Лексичките слоеви во македонските и српските апостоли од XII до XIV век	261
Liljana A. Makarijoska, Lexical Layers in Macedonian and Serbian Apostles from the 12 th –14 th Centuries	280
 СРПСКИ СПОМЕНИЦИ И ЊИХОВ ЈЕЗИК	
Вања Станишић, Минхенски азбуквар и његове иновације и архаизми	285
Ваня Станишич, Мюнхенский абecedарий и его иновации и архаизмы	304
Јоханес Рајнхарт, Српскословенске јеванђељске перикопе Велике седмице у Бечком октоиху (cod. Vindob. Slav. No 46)	305
Johannes Reinhart, Serbisch-kirchenslavische Evangelienperikopen der Karwoche in einer Wiener Oktoëchos-Handschrift (cod. Vindob. Slav. Nr. 46)	322
Марија Д. Вучковић, Српскословенске сложенице с интензификаторском компонентом ‘три’	323
Marija D. Vučković, Serbian Church Slavonic Compounds with the Intensifying Component ‘Three’	359
Марина Ф. Курешевић, Од књишког ка вернакуларном: два начина језичког изражавања у списима светога Саве	361
Marina F. Kurešević, From the Literary to the Vernacular: Two Modes of Linguistic Expression in the Writings of Saint Sava ...	382

II

САВА ЗАКОНОДАВАЦ

Виктор Д. Савић, „Образник светога Саве Српскога“ О датовању предлошка јединога српскословенскога преписа Студеничкога типика	385
Viktor D. Savić, “Saint Sava’s Typikon.” The Dating of the Model for the Only Serbian Church Slavonic Manuscript Copy of the Studenica Typikon	429
Елена Владимировна Белякова, Особенности славянской церковноправовой традиции от солунских братьев до Саввы Сербского	433
Elena Vladimirovna Belyakova, The Features of the Slavonic Canonical Tradition from the Thessalonian Brothers to Saint Sava of Serbia	456
Срђан Н. Шаркић, Један правноисторијски прилог о Законоправилу светога Саве	461
Srđan N. Šarkić, A Contribution to the Study of the Nomokanon of Saint Sava from the Perspective of Legal History	470
Зорица В. Никитовић, Семантичко-деривациона група законъ у Законоправилу светог Саве и српској језичкој традицији	471
Zorica V. Nikitović, Formative-Semantic Group -закон- in St Sava’s Nomokanon and the Serbian Linguistic Tradition	497
Станоје Бојанин, Заповести светих отаца из Требника библиотеке манастира Зограф (рукопис бр. 50)	499
Stanoje Bojanin, “Zapovesti svetih otaca” (“The Commandments of the Holy Fathers”) from the Trebnik of the Monastery Zographou Library (Manuscript No 50)	522
Ђорђе П. Бубало, Извод из Епитимијног номоканона у Ковиљском и Софијском препису Душанова законодавства и његов руски предлошак. Пролегомена за реконструкцију историје текста млађег Епитимијног номоканона	525

Đorđe P. Bubalo, The Digest of the Penitential Nomokanon in the Kovilj and Sofia Manuscript Copies of the Code of Emperor Dušan and Its Russian Prototype. Prolegomena to Reconstructing the History of the Text of the Later Version of the Penitential Nomokanon	586
--	-----

САВИНИ УЧЕНИЦИ

Драгиша П. Бојовић, Богоносни наставник Сава и његови богоносни ученици	593
Dragiša Bojović, God-Bearing Teacher Sava And His God-Bearing Students	604
Aleksander E. Naumow, Obecność św. Arsenija Serbskiego w cyrylickich rękopisach w Polsce w kontekście zagadnień regionalizmu	607
Александр Е. Наумов, Воспоминание св. Арсения Сербского в кириллических рукописях в Польше в контексте вопроса регионализма	627

СЛУЖБЕ СВЕТОМЕ САВИ И ДРУГИМА

Татјана С. Суботин-Голубовић, Служба светим апостолима Вартоломеју и Варнави као пример особеног састава рукописа бр. 361 Архива САНУ	631
Tatjana Subotin-Golubović, Service to the Holy Apostles Bartholomew and Barnabas as an Example of the Peculiar Composition of the Manuscript SASA Archive No. 361	650
Наташа Половина, „Са звуком духовним свирао си красно“: Симболика музичких инструмената у култним списима посвећеним светом Тирилу и светом Сави	651
Nataša Polovina, “With Spiritual Sound, You played Divinely”: The Symbolism of Musical Instruments in Religious Writings Dedicated to Saint Cyril and Saint Sava	659

Сергей Юрьевич Темчин, Модели построения канонов древнейшей службы свт. Савве Сербскому: канон «Светоносное и световидное...»	661
Sergey Yuryevich Temchin, Models for Constructing the Canons in the Earliest Hymnographic Office to St Sava of Serbia: the Canon “The Light-Bringing and Light-Looking...”	680
Миланка Убипарип, Теодосија Хиландарца Служба светоме Сави без мале вечерње	681
Milanka Ubiparip, Teodosije of Hilandar’s “Service to Saint Sava” without the Small Vespers	700
Наталья Васильевна Рамазанова, Нотированные Службы в рукописях XVII века двум святым иерархам: св. Савве Сербскому и св. Петру Киевскому в русских певческих рукописях	707
Nataliya Vasilievna Ramazanova, Notated Services in 17 th -Century Manuscripts Dedicated to the Holy Archbishops Saint Sava and Saint Peter of Kiev in Russian Poetic Manuscripts	720

СТАРИ СПОМЕНИЦИ

Душица Д. Грбић, Стоглав светог Генадија, патријарха константинопољског, у српскословенским преписима	723
Dušica D. Grbić, Old Serbian Church Slavonic Manuscript Copies of Stoglav by Saint Gennadius, Patriarch of Constantinople	741
Љупка Васиљев, Нова варијанта похвалног слова архистратизима Михаилу и Гаврилу Климента Охридског	743
Ljupka Vasiljev, A New Variant of the “Encomium on the Archangels Michael and Gabriel” by Clement of Ohrid	750
Томислав Ж. Јовановић, Варијанта Варуховог откровења из рукописне збирке А. И. Хлудова	767
Томислав Ж. Ђованович, Вариант Откровения Варуха из собрания рукописей А. И. Хлудова	773

КА НОВОМЕ ДОБУ ✧ ЛИКОВНА УМЕТНОСТ

- Ивона Карачорова, Още веднџ за свещеноинок Макарий
и славянското книгопечатане на Балканите 783
- Ivona Karachorova, Revisiting Priestmonk Makarije
and Slavonic Print Publishing in the Balkans 801
- Иванка Й. Гергова, Образите на св. Сава Срџбски
в бџлгарското изкуство през XVIII и XIX век 803
- Ivanka Y. Gergova, Depictions of Saint Sava
in Bulgarian Art in the 18th and 19th Centuries 825
- Владимир М. Симић, Између Жефаровића и Соларића:
промена историјске слике светих Ђирила и Методија
у другој половини XVIII века 849
- Vladimir M. Simić, Between Žefarović and Solarić:
A Change in the Historical Perception of Cyril and Methodius
in the Second Half of the 18th Century 861
- Игор Б. Борозан, Од локалног до општег: сликарство
и уобличавање култа светих Ђирила и Методија у српској
и југословенској култури XIX и прве половине XX века 867
- Igor B. Borozan, From the Local to the General: Painting
and the Shaping of the Cult of Saints Cyril and Methodius in
Serbian and Yugoslav Culture in the 19th and the First Half of
the 20th Century 883

ИЗ СТАРИНЕ ДО ВУКА

- Марта Ж. Бјелетић, Од светог Ђирила преко светог Саве
до Вука (именице средњег рода на *-ије* у Вуковом речнику
и у Вуковој постојбини) 899
- Marta Ž. Bjeletić, From Saint Cyril, through Saint Sava,
to Vuk (Neuter Nouns Ending in *-ije* in Vuk Karadžić's Dictionary
and in His Ancestral Region) 915

ЂОРЂЕ П. БУБАЛО

ИЗВОД ИЗ ЕПИТИМИЈНОГ НОМОКАНОНА У
КОВИЉСКОМ И СОФИЈСКОМ ПРЕПИСУ ДУШАНОВА
ЗАКОНОДАВСТВА И ЊЕГОВ РУСКИ ПРЕДЛОЖАК
ПРОЛЕГОМЕНА ЗА РЕКОНСТРУКЦИЈУ ИСТОРИЈЕ ТЕКСТА
МЛАЂЕГ ЕПИТИМИЈНОГ НОМОКАНОНА

У раду је извршена текстолошка анализа епитимијних номоканона српске и руске рецензије, с циљем да се идентификује предлогак на основу којег је начињен извод из епитимијног номоканона (94 правила од укупно 228/230) у Ковиљском (1726) и Софијском (1728) препису Душанова законодавства. Анализом је утврђено да је далеки предак Ковиљско-софијског извода први део млађег Епитимијног номоканона, познатог у науци као Павловљев или Номоканон у 228 правила, преведеног с грчког на српски крајем XV или почетком XVI века. Овај номоканон је русификован и умножавао се у Руској цркви, почев од 1620, путем штампаних издања и преписа. Поређењем Ковиљско-софијског извода с руским издањима и српским преписима утврђено је да је његов непосредни предлогак једно од штампаних издања руске рецензије у редакцији патријарха Никона, која је први пут обелодањена 1658. Пошто се у Никоновој редакцији први део млађег Епитимијног номоканона (други део је изостављен) преписује као допунски текст уз Велики требник, на основу података у изворима и литератури утврђено је приближно време када је Велики требник Никонове редакције стигао у Српску земљу, тј. када је и како могао послужити као предлогак за прављење посрбљеног извода. На крају је приређено издање текста извода млађег Епитимијног номоканона према Ковиљском препису, с разнотченијима из Софијског преписа.

Кључне речи: Епитимијни номоканон, Павловљев номоканон, Ковиљски препис Душанова законодавства, Софијски препис Душанова законодавства, руски патријарх Никон I, руске богослужбене књиге

* Ђорђе П. Бубало, Филозофски факултет Универзитета у Београду.

Чланак садржи део резултата насталих на пројекту „Српско средњовековно друштво у писаним изворима“ (бр. 177025), који подржава Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Два преписа млађе редакције Душанова законодавства – Ковиљски и Софијски – настали 1726. и 1728. године испод пера Стефана Стојковића, архијерејског егзарха београдско-карловачког митрополита, особени су по томе што након текста Душанова законика имају извод из Епитимијног номоканона у 94 правила (Пешикан и др. 1997: 355–422; Чавошки–Бубало 2015: 33–36, 311–343). Разуме се, није могуће утврдити да ли је тај избор епитимија начинио сам Стефан Стојковић¹ и да ли је он склопио рукопис у којем су здружени, према редоследу преписивања, Закон Константина Јустинијана, Душанов законик, извод из Епитимијног номоканона и Српски летопис, или је нашао већ готов предлог с којег је начинио препис. У сваком случају, рукописа таквог састава у традицији млађе редакције Душанова законодавства нема.

Млађи Епитимијни номоканон ПРЕМА СРПСКИМ ПРЕПИСИМА

Осим неколико краћих пенитенцијалних састава, у српском рукописном наслеђу постоје две основне верзије Епитимијног номоканона, обе преведене с грчког – старији, тзв. Котелијеов (Псеудо-Зонара)² и млађи, Павловљев или Номоканон у 228 правила³ – који представљају каталоге сагрешења хришћана и одговарајућих црквених казни, као приручник свештеницима за исповедање верника.⁴ Из једног од ова два Епитимијна номоканона могао је бити направљен и извод у Ковиљско-софијском препису. Да бих идентификовао његов предлог, упоредио сам КС (в. Скраћенице) с типичним представницима обе верзије – с преписима старијег

¹ О Стефану Стојковићу в. Бубало 2015: 31–33.

² Именује се према издавачу његова грчког текста, Жан-Батисту Котелијеу (Jean-Baptiste Cotelier, COTELIERIUS 1677: 68–158; у издању упоредо је дат латински превод). У рукописима овај номоканон се неоправдано приписује Јовану Зонари, византијском правнику XII века, па се често и зове скраћено „Зонара“, односно у руској варијанти „Зинар“.

³ Именује се према издавачу његове руске рецензије, Алексеју Степановичу Павлову, односно према броју правила којих има у тој рецензији (и издању), Павлов 1897.

⁴ О типовима и одликама епитимијних номоканона: Горчаков 1874; Павлов 1897: 1–78; Алмазов 1902; Бојанин 2005: 25–32; Цибранска-Костова 2006: 35–53; Бојанин 2009: 262–265.

Номоканона у рукописима XVI века са Скраћеном синтагмом (Музеј Срема, МЦУ 198 и ПБ 125) и с преписима млађег Номоканона у рукописима БМС, РР I 17 и РНБ, П. 243. Поређење текста и редоследа и нумерације правила показало је велику блискост КС и млађег Епитимијног номоканона, али и одступања у свим елементима поређења, у мери која би наводила на помисао да је реч о посебној редакцији млађег Номоканона (независно од скраћивања) или да је између КС и српских преписа било посредника у којима су већ биле присутне бар неке од текстолошких иновација идентификованих у КС. У такво полазиште уклопило се, већ на основу површног прегледа, подударане КС с руском рецензијом (изузев у правопису) млађег Епитимијног номоканона према издању Алексеја Степановича Павлова и указало на сасвим неочекиван правац у тражењу његова предлошка.

Претпоставља се да је млађи (тзв. Павловљев) Епитимијни номоканон преведен с грчког на српскословенски у другој половини XV века или најкасније почетком XVI века.⁵ Највећи број његових сачуваних српских преписа потиче из XVII века. У научној литератури која се овим номоканonom бави, обично се прелази преко чињенице да он представља само први део дводелног епитимијног

⁵ Маријана Цибранска-Костова посвећује једно поглавље у својој студији о епитимијним саставима у бугарском средњовековљу (ЦИБРАНСКА-КОСТОВА 2011: 411–511) управо млађем Епитимијном номоканону или, како га она именује, Номоканону при Великом требнику. Њена истраживања су усмерена пре свега на питања лексике и текстолошке везе између преписа XVI и XVII века и позних бугарских и црквенословенских преписа из XVIII и XIX века. Тешко је отети се утиску да, и поред веома оскудног рукописног узорка, ауторка настоји да релативизује или чак негира недвосмислену чињеницу, утемељену на десетинама преписа, да је превод млађег Епитимијног номоканона учињен с грчког на српскословенски и да су безмало сви сачувани преписи тог Номоканона (пре)писани управо на српскословенском. Да би прикрила српску језичку природу словенског превода-протографа и његових преписа, па и предлога који су у XVII веку русификовани, она уводи неку, филолошким и историјским аргументима тешко брањиву, „јужнословенску“ редакцију. Штавише, преписе Епитимијног номоканона, „чисте“, архетипске српске редакције она „преводи“ у јужнословенске или чак бугарске, а да не говоримо о тзв. „бугарској безјусовој редакцији ресавског типа“!!! (Исто: 412, 420, 422, 424, 427, 434, 435, 436 et passim, нарочито закључци на стр. 497–501). Као добра илустрација „научног“ метода Цибранске-Костове може послужити кривотворење о пореклу и језику рукописа Хил. 301, лоше сакривено иза наводне научничке неопредељености (Исто: 481–482).

зборника, по свој прилици због тога што је издавач његове руске рецензије у редакцији патријарха Никона из 1658, Алексеј Степанович Павлов, издао само тај први део, а у наставку излагања видећемо и зашто је тако поступио. Према узорку од 39 српских рукописа с преписима млађег Номоканона, чију сам садржину могао проверити увидом или посредством описа, у свима се налазе, један иза другог, два Епитимијна номоканона или, боље рећи, два дела Епитимијног номоканона. Први, познат као Павловљев, има два одељка – први краћи, с упутством духовнику за исповедање и с насловом „Правило законик“ или „Номоканон сиреч Правило законик с Богом светим“, и други, главни, који садрже грехе и казне, разврстане у већини преписа у 230 правила,⁶ с (најчешћим) насловом „Номоканон сиреч Законоправило имеје правила по скраштенију светих апостол и Великаго Василија и светих сабор“. Након њега преписиван је други састав, с насловом, који у већини преписа гласи: „Различни главизни (скраштени) сабрани от иногo номоканона“.⁷ У неким преписима и његова су правила нумерисана, у континуитету с првим номоканоном, па су оба састава најчешће имала укупно 282 или 333 нумерисана правила.⁸ То не значи да им се садржина разликовала, тј. да су преписи с више нумерисаних правила били обимнији. Заправо, садржај им је исти, само што они преписи који имају мање нумерисаних правила обично под једним бројем сврставају правила о истом предмету. Рецимо, одељак о монасима има

⁶ Тако и у већини грчких преписа (Алмазов 1902: 70–71).

⁷ То су следећи преписи: НБ 40, 153 и 449; АСАНУ 28, 51, 154, 364 и 424; КНМ, IX Н 12 (§ 23), IX Н 13 (§ 21), IX Н 14 (§ 22) и IX Н 20 (§ 20); УБ 29 и 43; БМС, РР I 17 и РР I 18; РНБ, П. 243; НБС 10 и 650; Хил. 304 и 305; МСПЦ 6; МСПЦ, Г. 6, 11 и 63; ПБ 187; Син. 46. Други номоканон без наслова: ПБ 231, МСПЦ 323, Гр. 14, Син. 18. Преписивана су оба номоканона и у неким рукописима са Скраћеном синтагмом (НБ 310; Патријаршијска библиотека у Карловцима, тзв. Други карловачки скраћен; Хил. 301), али се први у распореду и нумерацији правила разликује у неким појединостима од класичних преписа. Разликује се и по насловима: први одељак „Поученије духовном оцу и исправљеније“; други одељак „Правила саборна апостолска и Великаго Василија и других светих“, док је други номоканон задржао исти наслов.

⁸ Укупно 281/282 нумерисана правила имају рукописи БМС, РР I 18, УБ 43, МСПЦ, Г. 6, КНМ, IX Н 12 (§ 23) и IX Н 14 (§ 22); укупно 333 правила броје рукописи НБ 40, Хил. 304, МСПЦ, Г. 63, ПБ 187, АСАНУ 424, Син. 46. Без нумерације другог дела („Различни главизни“) јесу рукописи БМС, РР I 17, УБ 29, РНБ, П. 243, НБС 10, АСАНУ 51 и 364, Хил. 305, КНМ, IX Н 13 (§ 21) и IX Н 20 (§ 20).

преко 40 правила, а само два су нумерисана у верзији од 282 правила.⁹ У таквим преписима обично се налазио и јединствени преглед садржаја („скара“) за оба дела Номоканона, што такође сведочи о њиховој органској повезаности.¹⁰

Томе у прилог говори и форматирање наслова и поднаслова – употреба верзалних слова и киноара. За разлику од наслова првог одељка првог дела и, у неким преписима, наслова другог одељка првог дела, који су у целости (или само речи у првом реду) изведени великим киноарним словима, често и уз скромно изведене заставице или орнаменте, наслов другог дела Номоканона по форми одговара насловима потцелина или појединачних правила у првом делу Номоканона. У хијерархији наслова он је у истом рангу као, рецимо, наслов којим почиње потцелина од 183. правила (према Павлову), „Сабраније от различних правила о жеже каја сагрешенија вазбрањајут бити свештенику“. Разлика између два дела уочава се, пре свега, у начину излагања грађе, која је у другом делу срочена у виду питања и одговора. Најзад, и сам наслов другог састава говори о дводелном зборнику, јер, када се наводи да су у питању правила „иного (другог) номоканона“, значи да мора постојати још један – у овом случају први према редоследу преписивања.

У једној редакцији, овај дводелни епитимијни зборник чак је обједињен у јединствен састав (због чега нема наслова другог дела), промењен је редослед правила и изванредан њихов број изостављен,

⁹ Преписи су могли имати мање од 282 или више од 333 нумерисана правила, али и у тим случајевима није било битних одступања у садржини и обиму. Рукопис МСПЦ, Г. 11, има 184 нумерисана правила у првом делу, а у другом нумерација се прекида код броја 213, АСАНУ 154 прекида нумерацију с бројем 189 у првом делу. МСПЦ 323, Син. 18, ПБ 231 и Гр. 14 поделили су први део на 110 нумерисаних правила, а укупно имају 120 нумерисаних правила (МСПЦ 323 и Син. 18), 125 (ПБ 231), 155 (Гр. 14). МСПЦ 6 има 208 нумерисаних правила у првом делу, а укупно 255. У другу крајност иде препис у рукопису АСАНУ 28, који броји укупно 347 правила у оба номоканона, иако му је садржина иста као и у оним с 282 или 333 нумерисана правила. У неким случајевима велики број нумерисаних правила, у прегледу садржаја и тексту, указује на то да су уз оба номоканона били преписивани и други састави, не нужно пенитенцијалне садржине, те да је постојала заједничка, континуирана нумерација за читав рукопис. Такав је случај рукописа АСАНУ 424, који има у основном делу 333 нумерисана правила, а укупно у читавом рукопису 518. Многе такве примере из грчке рукописне традиције (до 647 нумерисаних правила) побројао је Алмазов 1902: 71–77.

¹⁰ Видети, рецимо, БМС, РР I 18 (Грбић и др. 2009: 34–41).

помешана су правила једног и другог номоканона, а нумерација иде само до броја 80. Типични представници ове редакције су рукописи АСАНУ 47, Деч. 70 и МСПЦ, Г. 10. Њен је основни наслов „Правила законик саборни и апостолски и иних светих“.¹¹

РУСКА РЕЦЕНЗИЈА МЛАЂЕГ ЕПИТИМИЈНОГ НОМОКАНОНА

Тај дводелни номоканон српске рецензије послужио је као подлога за руску рецензију која се користила у Руској цркви почев од прве четвртине XVII века, и то посредством штампаних издања и преписа. Текстолошко поређење руских штампаних издања и руских преписа, међусобно и са српским преписима, омогућило је да се идентификују најмање две варијанте српског предлошка које су русификоване за потребе Руске цркве. Шири и дуготрајнији утицај имала је руска рецензија Епитимијног номоканона која је умножавана штампом, али је и она прешла еволутивни пут у којем су, са сваким новим издањем, све до црквене реформе патријарха Никона почетком друге половине XVII века, вршене знатне редакцијске интервенције – коришћење различитих предложака, допуне, изостављања, садржинске и стилске измене у појединим правилима. Прво руско издање штампао је јеромонах Памво Беринда у Кијево-печерској лаври 1620. године,¹² и у том издању млађи (Павловљев) номоканон има 230 правила, као у већини српских преписа, а „Различни главизни“ нису нумерисани.¹³ На маргинама оивиченим линијама налазе се глосе, унакрсне референце и упуте на друге правне зборнике и изворе. Друго издање, објављено 1624. године такође у Кијеву, трудом Захарије Копистенског, разликује се од претходног по систематизацији правила првог номоканона у 225 нумера и допунама у појединим правилима. И уз њега је преписан

¹¹ Особене представнике ове редакције, с јединственом нумерацијом на прескоке и распоредом грађе, имају рукописи БМС, РР I 19 (има преглед садржаја на почетку и 86 нумерисаних правила), МСПЦ, Г. 21 (наслов првог одељка првог дела: „Номоканон сиреч Закону правило с Богом светим поученије к духовном оцу“; наслов другог одељка првог дела: „Правила изабрана“), ПБ 19 (189 нумерисаних правила и наслов другог одељка: „Номоканон сиреч Правилу законик“).

¹² О кијевским издањима Номоканона в. Павлов 1897: 55–64; Алмазов 1902: 118–130; Запаско–Исаевич 1981: No 133, 140, 188, 351.

¹³ Ето још једног доказа о органској целини два дела млађег Епитимијног номоканона, јер је као јединствен текст русификован.

други номоканон, али с континуираном нумерацијом која досеже до броја 330. Треће кијевско издање, у редакцији потоњег кијевског митрополита Петра Могиле, објављено 1629, донело је мање допуне у тексту и обимније у маргиналним белешкама. И у њему је грађа подељена као у другом издању, на 225, односно 330 нумерисаних правила. Прештампано је 1646. у Лавову.

Сондажно поређење К1 и К2 наводи на помисао да нису рађени према истом српском предлошку или да је бар Копистенски приликом приређивања К2 имао у рукама и неки српски препис који Беринди није био доступан. Наслов првог одељка првог номоканона у К1 гласи „Номоканон сиреч Правило законик с Богом светим“, како је и у српским преписима БМС, РР I 17, МСПЦ, Г. 6, НБС 10, Гр. 14, КНМ, IX Н 12 (§ 23), IX Н 14 (§ 22) и IX Н 20 (§ 20), док је у К2 одговарајући наслов „Номоканон сиреч Законоправилник“, какав сам, међу прегледаним српским преписима, нашао само у МСПЦ 323. Наслов другог одељка првог номоканона гласи у К1 „Номоканон сиреч Законик имеје правила по скраштенију светих апостол, Великога Василија и светих сабор“ (као у БМС, РР I 17 и УБ 29, а у НБС 10, МСПЦ, Г. 11, АСАНУ 154 и ПБ 231 везник „и“ испред „Великога Василија“), а у К2 уместо „Законик“ пише „Законоправилник“ (само МСПЦ 323). Други номоканон у К1 нема нумерацију, као у преписима БМС, РР I 17, УБ 29, РНБ, П. 243, НБС 10, АСАНУ 51 и 364, Хил. 305, КНМ, IX Н 13 (§ 21) и IX Н 20 (§ 20), а у К2 она у континуитету иде до броја 330, што има најближу паралелу у српским преписима који имају укупно 333 нумерисана правила (Син. 46, НБ 40, Хил. 304, МСПЦ, Г. 63, ПБ 187 и АСАНУ 424).¹⁴

Међутим, и поред овако очигледних размимоилажења између К1 и К2 и њихових засебних подударња с појединим српским преписима, нисам могао наћи примерак или грану који би у свему одговарали њиховим претпостављеним предлошцима. И К1 и К2 имају на крају два састава: „Књига сведетељна к архијереју о хотештих пријети свештенства степен“ и „Молитва јуже дајут епископи духовним оцем да пријемљут чловеков на исповеданије“. Српски преписи који се у анализираним елементима у целости или делом

¹⁴ Разлика у броју укупног броја правила делом је последица чињенице да је први део у К2 и К3 подељен на 225 глава, па нумерација другог номоканона почиње од броја 226, а не 231, као у српским преписима.

поклапају с К1 немају последњи састав, осим KNM, IX H 13 (Š 21),¹⁵ али у њему наслов првог одељка првог номоканона гласи „Номоканон сиреч Правило“, а другог одељка „Номоканон сиреч Закону правило имеје правила по скраштенију светих апостол и светих сабор и Великога Василија и других светих“. К1 показује највећи степен поклапања с преписом БМС, РР I 17, али без последњег чланка. То ваља нагласити и због чињенице да је грана преписа коју представља тај рукопис послужила као основа за руске преписе млађег Епитимијног номоканона (видети даље). Сондажно текстолошко поређење са српским преписима указује на блискост и са рукописима НБС 10, Гр. 14, ПБ 231, УБ 29 и Син. 18.

К2 (и К3) поклапа се са српским преписима који имају 333 нумерисана правила, у саставу и редоследу правила, али има на крају две допуне, пре последња два поглавља, с насловима „Вежд же о сем“ и „Дар свакому духовнику“.¹⁶ У наведеним српским преписима уместо текста „Молитва јуже дајут епископи...“ нижу се „О духовнем сродстве“, „О друзем сродстве духовнем“, „От иних правил сабрато“ итд.¹⁷ Размимоилажење ове гране српских преписа и К2 видљиво је и у наслову другог дела првог номоканона, који гласи: „Номоканон сиреч Законик имеје правила по скраштенију светих апостол и светих сабор и Великога Василија и других светих“,¹⁸ док је у К2 „Номоканон сиреч Законоправилник имеје правила по скраштенију светих апостол, и Великога Василија и светих сабор“. Као што је речено, једино се МСПЦ 323 поклапа у наслову с К2, али су код њега сасвим другачије нумерисана правила и нема наслова другог номоканона.

Од 1639. оба номоканона почињу се штампати и у Москви, али не више као самостална књига већ тако што су придодати Требнику (и монашком и световном). Као предложак послужио је К2, нумерација другог дела – „Различни главизни“ – изостављена је, а многа правила су допуњена или преформулисана. Овај требник с

¹⁵ И у рукопису АСАНУ 51, али у њему је сачуван само други номоканон, одвојен од последња два састава неколиким допунским текстовима који не спадају у устаљен садржај млађег Епитимијног номоканона. Инверзија два последња састава среће се у рукописима НБС 650 и АСАНУ 364.

¹⁶ У К3 додат је још један састав: „Зерцало духовнику з' Номоканону Јована Постника“.

¹⁷ Осим у Син. 46 у којем после „Књиге сведетељне“ следи преглед садржаја.

¹⁸ Такав је и у РНБ, П. 243, али у њему „Различни главизни“ нису нумерисани.

номоканоном поново је објављен 1651. У склопу велике реформе богослужења руског патријарха Никона (Сазонова 2008), знатне измене доживео је и Епитимијни номоканон. Никонова редакција, која се ослања на К2 и К3, али и на грчке рукописе, обелодањена је у Москви 1658. године. Од претходних кијевских и московских издања разликује се по томе што је изоставила све допуне и исправке московских издања из 1639. и 1651, изоставила први одељак првог номоканона и читав други номоканон („Различни главизни“), али је задржала неке упуте на маргинама из К3, унела нове стилске и садржинске измене у поједина правила, систематизовала грађу у 228 нумерисаних правила. Ова редакција постала је званична у Руској цркви и умножавана је штампаним издањима у наредним деценијама и столећима,¹⁹ па је тако послужила као основ и за издање Алексеја Степановича Павлова, прво 1872, а потом с опширним коментарима 1897. године.

С обзиром на то да се Павловљево издање ослања на Никонову редакцију која се користила у Руској цркви и у време када га је приређивао, оно садржи само први део некадашњег дводелног номоканонског зборника, дакле, без састава „Различни главизни“, и има 228 нумерисаних правила. Отуда му називи Павловљев или Номоканон у 228 правила, мада они одговарају једино његовој руској рецензији Никонове редакције. Изворна, српска рецензија, настала превођењем с грчког, има, као што сам нагласио, у основном делу најмање 230 правила и преписује се увек, и често с континуираном нумерацијом, уз други номоканон с насловом „Различни главизни“. Из тог разлога, ми још немамо критичко издање Епитимијног номоканона (познатог у његовој руској рецензији у Павловљевом издању) према српским преписима и у заједници с другим номоканоном с којим чини физичку и садржајну целину.²⁰ Због тога би за његов текст према српским преписима било боље користити назив млађи Епитимијни номоканон, за разлику од старијег (Котелијевог или Псеудо-Зонаре).

¹⁹ Умножавана је, штавише, и преписивањем. Уп. зборник мешовитог састава из XVII века (РГБ, Ф. 256, Румјанцов, Но 368, fol. 351–357), на чијим последњим листовима је преписано првих 30 правила Номоканона.

²⁰ На повезаност два састава и потребу да се проучавају и публикују као целина упозорио је још Александар Иванович Алмазов у своме обимном критичком осврту на Павловљево издање (Алмазов 1902: 116, 198–200).

Предниконовска издања Номоканона (кијевска и московска) умножавала су се и преписивањем, чак и непосредно по објављивању, као што сведочи препис К2 у зборнику из 1631, данас у манастиру Хиландару (Богдановић 1978: No 302), а нарочито од средине XVII века, међу староверцима који нису прихватили реформу богослужења патријарха Никона. Препис К1 налази се, рецимо, у рукопису XVII века, ГИМ, Уваров, No 12 / Царски, No 218 (Строев 1848: 187, No 218; Архим. Леонид 1893: 635, No 563); препис К2 у рукописима XVII века, ГИМ, Уваров, No 13 / Царски, No 219 (Строев 1848: 188, No 219; Архим. Леонид 1893: 635, No 562), РНБ, Соловецкий манастир, No 687/745 (Митр. Антоний и др. 1885: 80–83; ALEXANDROV 2012: 213, No 47), ГИМ, Уваров, No 330 / Царски, No 216 (Строев 1848: 186, No 216; Архим. Леонид 1893: 645, No 575; ALEXANDROV 2012: 217, No 58); у рукопису XVIII века, РГБ, Ф. 173.I, МДА No 190; препис М у рукописима XVII века, ГИМ, Уваров, No 297 / Царски No 215 (Строев 1848: 185, No 215; Архим. Леонид 1893: 636, No 564), РГБ, Ф. 37, Большаков, No 388 (Георгиевский 1915: 314).

У Руској цркви кружили су и преписи који су почивали на српском предлошку другачијем од оног који је послужио за кијевска и московска издања. Његова је особеност и у томе што се преписује у правним зборницима, после Синтагме Матије Властара и Зинара.²¹ Наслов првог одељка првог дела му је „Номоканон сиреч правило законик с Богом светим“;²² а друго одељка првог дела „Номоканон сиреч законик имеје правила по скраштенију светих апостол, и Великаго Василија и светих сабор“, први део има 230 нумерисаних правила, други део („Различни главизни“) није нумерисан, завршава се саставом „Књига сведетељна к архијереју о хотештих пријети свештенства степен“. Имао сам прилику да упоредим типичног руског представника ове гране са српским преписима. То је рукопис из раздобља 1620–1634, с преписима Синтагме, Зинара и Номоканона, РГБ, Ф. 173.I, МДА, No 53 (Архим. Леонид 1887: 266–267; ALEXANDROV 2012: 211, No 44). Истој грани припадају и рукописи НБУ, Институт рукопису, Кијево-печерска лавра No 81, из 1620–1630 (Петров 1897: 37; ALEXANDROV 2012: 210, No 42), и Понтификални

²¹ Као што смо видели, на том месту могли су се наћи и преписи Епитимијног номоканона према кијевским издањима (РНБ, Соловецкий манастир, No 687/745 и ГИМ, Уваров, No 330 [Царски, No 216]).

²² Преписи Хил. 304 и МСПЦ, Г. 63 имају наслов „Правило законик с Богом светим“, а УБ 29 и 43; БМС, РР I 18 и РНБ, П. 243 само „Правило законик“.

источни институт, Ватикан, Сл. 23, из последње деценије XVII века (ДЖУРОВА–СТАНЧЕВ 1997: 55–57; ALEXANDROV 2012: 217, No 59),²³ као и рукопис новијега доба – РГБ, Ф. 556, Вифанска духовна семинарија, No 139, МДА, проч. 30 (МУРЕТОВ 1897: 73, No 139), у којем је Номоканон преписан самостално. За разлику од предлошка кијевских издања, овде је било могуће утврдити представника гране српских преписа, која је послужила као основа за варијанту руске рецензије у зборницима с Властаревом Синтагмом. То је рукопис БМС, РР I 17 из 1615/25.²⁴ Два преписа се у текстолошком погледу поклапају у потпуности: имају исте наслове, исти садржај, исту нумерацију и распоред правила (између 52. и 53. правила оба смештају правило 58),²⁵ поклапање је доследно и у употреби киноара за иницијале, наслове и поднаслове.

РУСКИ ПРЕДЛОЖАК КОВИЉСКО-СОФИЈСКОГ ИЗВОДА МЛАЂЕГ ЕПИТИМИЈНОГ НОМОКАНОНА

У потрази за предлошком КС, упоредио сам га са СП,²⁶ К1,²⁷ К2,²⁸ К3 (БМС, ПА I 11), М из 1639 (засебна фолијација Епитимијног номоканона)²⁹ и три прва издања Н, 1658 (fol. 476r–506v),³⁰ 1680

²³ Нисам могао утврдити на основу описа да ли преписи из средине XVII века у рукописима ГИМ, Синод., No 228 (ПРОТАСЬЕВА 1970: 105, No 722; ALEXANDROV 2012: 214, No 51) и ГИМ, Хлудов, No 98д (ALEXANDROV 2012: 215, No 53) почињају на српском предлошку или на руским штампаним издањима.

²⁴ Овој грани припадају и рукописи НБ 439, НБС 10 и 650. Хил. 305 има исти састав, али варијанте у насловима одељака првог номоканона.

²⁵ Бројеви правила према у науци стандардизованом редоследу и нумерацији Никонове редакције у Павловљеву издању.

²⁶ Одговарајуће сигнатуре рукописа дате су у примерима. Није било потребе да се за поређење користе руски преписи Епитимијног номоканона у рукописима с Властаревом Синтагмом, јер су већ укључени њихови српски предлошци.

²⁷ Љубазношћу господe Дмитрија Полонског, научног сарадника (Институт славяноведения Российской академии наук, Отдел истории средних веков) и Мирослава Лазића, археографа (Одељење за археографију НБС), могао сам користити снимке К1 према примерку који се чува у Руској државној библиотеци у Москви, Фонд редких и ценних изданий, МК Кир. 4°. На томе им још једном захваљујем.

²⁸ <http://www.nibu.kiev.ua/elfond/nomokanon/nomokanon.pdf>; ЗАПАСКО–ИСАЄВИЧ 1981: No 140.

²⁹ <http://dlib.rsl.ru/rsl01002000000/rsl01002392000/rsl01002392787/rsl01002392787.pdf>; ЗЕРНОВА 1958: No 145.

³⁰ <http://dlib.rsl.ru/rsl01003000000/rsl01003379000/rsl01003379317/rsl01003379317.pdf>; ЗЕРНОВА 1958: No 280.

(fol. 393r–418v)³¹ и 1688 (fol. 394r–419v),³² која се разликују само по формату и распореду текста на страницама. У преглед паралелних места нису укључена правила код којих нема битних разлика у анализираном узорку, изузев разлике у нумерацији. Чињеница да КС има само 94 правила од укупно 228, према издању А. С. Павлова, навела ме је на помисао да му је као предложак могао послужити скраћени Епитимијни номоканон, који је у Москви први пут издат као прилог Малом требнику 1687. године. Он броји 117 правила, а углавном су изостављена она која се тичу монаха и архијереја. Међутим, прво правило у КС је 28, а у скраћеном Номоканону 3. Осим тога, КС садржи правила којих нема у скраћеном Номоканону (Алмазов 1902: 126–130).

28а и 28б (Н 28а и 28б; СП и ПН 24–29)³³

Већ у прва два правила примећује се зависност од Н, управо због тога што је реч о његовој редакцијској одлици. После правила број 24 (које у ПН и већини СП носи број 23) Н одмах прелази на правило број 28. Оно сажима садржај правила број 24–27 предниконовског номоканона о разним облицима блуда и содомије, с додатком правила број 28 предниконовског номоканона (које је у КС истакнуто киноварним иницијалом).³⁴ Потом следи правило број 29 предниконовске редакције, које је у Н поново нумерисано бројем 28. Управо тако је и у КС и представља доследно ослањање на предложак, а не писарску грешку.

У ова два правила огледа се још један доказ о предлошку КС. То је преузимање маргиналних упута на друга дела и унакрсних

³¹ <http://dlib.rsl.ru/rsl01002000000/rsl01002450000/rsl01002450934/rsl01002450934.pdf>; ЗЕРНОВА 1958: No 365.

³² <http://dlib.rsl.ru/rsl01003000000/rsl01003399000/rsl01003399087/rsl01003399087.pdf>; ЗЕРНОВА 1958: No 417.

³³ Немају сви СП истоветну нумерацију, па се даје она која се налази у већини преписа.

³⁴ Заправо, сажимање чланова број 24–27 извршено је већ у К3 (стр. 41) и из њега Н преузима дословно текст првог дела члана 28а. Међутим, К3 је задржао на маргини све четири засебне нумере, али дате збирно, на почетку правила, и проширио га обимном парафразом 58, 62. и 63. правила Василија Великог, на која се и упућује на маргини. Само маргиналну упуту, без додатног текста, преузео је Н, а од њега и КС. Поред тога, у К3, стр. 42–43, правило број 28 другачије је формулисано и допуњено (уп. Павлов 1897: 499–500).

референци, које одликују Н. Већ у К1 јављају се упуте на маргинама, преузете су без измена у К2, а проширене и допуњене у К3. У Н је дословно пренет мањи део маргиналних упута из К3.³⁵ КС доследно и без измена преузима маргиналне упуте из Н, чак и оне које су већ у предлошку биле сувишне – у правилу број 41 упућује се на правило број 275, у правилу број 125 на 308. правило и у правилу број 183 на 258. правило³⁶ – с обзиром на то да Н има само 228 нумерисаних правила и изоставио је други номоканон („Различни главизни“), чија су правила у К2 и К3 нумерисана до броја 330. Таква несагласност настала је услед механичког преузимања из К3 упута на поглавља која се више нису налазила у саставу Номоканона при Великом требнику. Иако је Н направио избор упута које ће преузети из К3, заправо већину је изоставио, премда није видљиво по којем мерилу, у његов избор ушло је и неколико таквих које су изгубиле актуелност без другог дела Номоканона.

29 (Н 29; СП и ПН 30)

КС: по љѣ мѣ правилѣ , великаго василѣа – треба 67. правило. Грешка се налази у СП, К (шестдесѣтѣ] шестомѣ...) и Н, али у М је наведен исправан број правила.

У ПН (изузев К1) правило је допуњено. Између првог и другог одељка (према формалној подели у КС), била је додата реченица: *Ѧ свещенства ниже инѣго свещеннаго степене никакоже да дерзнет* , *погибель ко и мѣка вѣчнаа естъ.*

У другом одељку није наведено на које правило Василија Великог се позива (тако је и у већини СП, у ПН и Н). Међутим, у неким СП (АСАНУ 364 и 424, Хил. 305, БМС, РР I 18 и РР I 19, ПБ 187, Син. 46) исправно је наведено 75. правило и чак је тај одељак нумерисан; у КNM, IX Н 20 (Ѕ 20) 55. правило. Преписи у ркп. КNM, IX Н 12 (Ѕ 23) и IX Н 14 (Ѕ 22) изостављају други одељак.

30 (Н 30; СП и ПН 31)

КС: по бѣ мѣ , и бѣ мѣ , правилѣ – треба 76. и 79. правило. Грешка се налази у К2, К3 (седмдесѣтѣ седмомѣ , и седмдесѣтѣ] девѣтомѣ...) и Н.

³⁵ У М упуте су изостављене.

³⁶ Ова последња упута погрешно је пренета у Н (одатле и у КС) – уместо 258. правила треба да стоји 255, као што је у К3, стр. 83.

У К1, М и у неким СП (РНБ, П. 243, НБС 650, МСПЦ, Г. 6, АСАНУ 28 и 154, ПБ 231, Хил. 305, МСПЦ 323, KNM, IX Н 13 [§ 21] и IX Н 20 [§ 20], УБ 29, Гр. 14, Син. 18), бројеви правила су исправно наведени. У неким је посреди грешка у преписивању исправног предлошка, у самом рукопису или његову предлошку – НБС 10: „по 6. и 9. правилу“; БМС, РР I 17: „по 76. и 76. правилу“. У УБ 43, KNM, IX Н 12 (§ 23) и IX Н 14 (§ 22) посебна формулација: по ђ правилна великаго васнаа . и ђ правилна тогожде. У осталим прегледаним СП стоји (само): 76. правило. У Софијском препису само 77. правило.

М има одступања: уместо и с матерію ташиною стоји и с сестрою тешиною. На крају правила има допуну: ини же пакн ,гї, или ,дї лѣт[ь] , повелѣвають.

32 (Н 32; СП и ПН 33)

КС: съ сестриною първою сестрою, тако и Н. Неки СП и К: съ сестриною сестрою; М: съ тешиною сестрою. У многим СП грешка – АСАНУ 28 и 47, МСПЦ 6, БМС, РР I 19, РНБ, П. 243, НБС 10, KNM, IX Н 20 (§ 20): съ стринною сестрою; АСАНУ 364 и 154, Хил. 305, KNM, IX Н 13 (§ 21), БМС, РР I 17, УБ 29: съ стринною сестрою; KNM, IX Н 12 (§ 23) и IX Н 14 (§ 22): съ стринною своєю; УБ 43: съ стринною. У већини преписа где је стрина уместо сестре, иста је грешка и у наредном, 33. правилу: уместо съ второ сестриною стоји съ второ(ю) стринною.

35 (Н 35; СП и ПН 36)

КС: дванадесетъ – треба двадесетъ, како је у ПН и Н (заправо двадесатъ). Грешка српског преписивача последица је сличне морфологије (дванадесетъ / двадесетъ). У СП број је написан словном цифром: к̄.

38 (Н 38; СП и ПН 39)

КС: ꙗ̄· мо[сѣова]: ·к̄· стих[ь] , ·дї̄: – маргинална упута дословно преузета из Н. Јавља се већ у К, али је тамо реч стихъ скраћена у облику с̄.

40 (у неким СП и у ПН ово правило је под истим бројем као и претходно, иако има поднаслов киноваром, као и у Н; у неким СП, као Син. 46, носи број 40, у осталим СП 41)

КС: миреномъ ... на вьсь постъ – цео други одељак правила представља допуну која је унета у К3, а преузета је и у Н (допуна није

унета у М). У Н та је допуна стављена у обле заграде, док је у К3 била издвојена у засебан пасус. Преписивач КС (или његова предлошка) није разумео да су у питању заграде, па је отворену заграду разумео као „широко С“, и додао му двотачку (с:), вероватно у функцији сь (миреномь...). Маргинална упута – сава, ‚а‘, вс(тавь) ‚глав(а) ‚ѡї: – била је везана у К3, одакле је, преко Н, прешла у КС, управо за овај одељак.

41 (Н, ПН и неки СП 41; остали СП 42)

КС: ниж(е) ‚прав(ило) ‚рпг: ‚рпд: ‚н соѣ: – дословно преузета маргинална упутница из Н, који је пак позајмљује од К3, стр. 45. У К1 и К2 упућује се само на правило 184.

42 (тек у Н издвојено и нумерисано као посебно правило; у СП и ПН ово је део претходног, 41. правила)

КС: Такожде и жена оуправ'лиает' се, тако и Н. СП и ПН: сицевоѡѡ и жена канонѡ подлежаитъ.

У ПН (изузев К1) после речи икоже вѣси бываемоѣ додаје се: ище же насильствѣетъ солъ мѡжъ , тогда жена да извѣститъ] д(с)ховнымъ] пастыремъ' , тин же совѣтъ бл(а)гъ дадѣтъ (уп. Павлов 1897: 168).

43 (Н 43; СП и ПН 42)

КС: Ротитель(ь) ‚ си есть ‚ клет'во престѣпникъ, тако и Н, К2 и К3. М: Ротитель всакъ , иже клѡтвопрестѣпникъ и кр(ь)стъ целѡви; СП и К1: само Ротитель.

КС: по ѡг мѡ правнаѡ великаго василїа – треба 64. правило. Грешка се налази у Н, К2 и К3 (ѡ третемъ...), док у СП, К1 и М стоји исправан број правила. НБС 10: 60. правило. УБ 29 нема овог правила.

46 (Н 46; СП и ПН 45)

КС: и да платитъ тат'ѡв , аще въз'можно, тако и Н, који је ову допуну унео (уп. Павлов 1897: 169–170; Алмазов 1902: 151–152).

48 (Н 48; СП и ПН 47)

У М чланак је допуњен: Развойникъ и развойникомъ] прїпатель ... и по правнаѡ патъ]дѣсѣтъ шестоѡѡ великаго василїа.

49 (Н 49; СП и ПН 48)

КС: по љѣмъ правилъ , великаго василїа – треба 66. правило. Грешка се налази у Н, К (шестъдесат' второмъ...) и грани СП коју чине рукописи ПБ 231, Гр. 14, МСПЦ 323 и Син. 18, док у већини СП и М стоји исправан број правила.

Н (и КС) изоставио је други део правила, који се налази у ПН и већини СП: Мы же глаголемъ едино лѣто , до девагого часа сходященїе , и поклонѡвъ двѣстѣ на всакъ д(ь)нь творити . Яще ли не хоцетъ : да держитъ Правило Великаго Василїа. Тог одељка нема ни у рукописима Син. 46, БМС, РР I 18 и АСАНУ 28, али је у њима наведен исправан број правила Василија Великог.

50 (Н 50; СП и ПН 49)

КС: си есть , иже вкрадетъ что изъ цр(ь)кве с(в)ещенное , сот[ь] с(в)едаго жьртавника, тако и Н. СП и ПН: иже с(в)ещенная крадетъ.

51 (Н 51; СП и ПН 50)

КС: двобрачнын (у наредном правилу троєбрачнын, троєбрачїе), тако и Н. ПН и СП: двоєженаць, троєженаць, троженство.

У КС изостављен крај правила, који је у Н гласио: Инин же глаголютъ , два лѣта (Н 1658: fol. 484r). Налазио се и у СП и ПН. Међутим, рукописи АСАНУ 28, МСПЦ 6 и КНМ, IX Н 13 (§ 21) уместо тога текста имају епитимију према Јовану Поснику, а МСПЦ 6, штавише, након тога додаје и казну женама „второпосагшим“. У ПН (осим К1) после тога додато је: Чти Никифора исповѣдника Патриарха Цариградскаго , в' Арменополи кн(н)г(ь) ꙗ. У К1 и у рукописима УБ 43, Син. 18, ПБ 231, МСПЦ 323 и Гр. 14 на том месту: никвфоръ патриархъ ц(а)риградскы.

52 (Н 52; СП и ПН 51)

Први део правила другачије стилизован у ПН (осим К1): Троєженецъ , егда имаше ниже Четырндесат[ь] лѣтъ , и не имаше дѣтїи съ первыми женами , лѣтъ Четыри да не причаститса...

КС: и не остави да вдетъ, тако и Н. СП и ПН: и не остави(ша) сеиъ быти.

62 (Н 62; СП и ПН 61)

КС: Монахъ же невѣжа, тако и Н. ПН и СП: инокъ (же) простъ.

У већини СП, К1 и Н (КС) изостављен је грех за који је забрањено казном јер се подразумева да је реч о „малакији“, о којој је реч у претходном правилу. Међутим, у рукописима РНБ, П. 243 и КНМ, IX Н 13 (Š 21), после инокъ (же) простъ наведено је: сѣтвориви малакїю, а у К2, К3 и М: малакнствовавын.

У ПН (осим К1) је изостављена друга реченица: *Ище же с(в)ещенникъ естъ с(в)ещенникъскии запрещаеъ се.*

У К3 обимна допуна (Пристеженїе) о монашким искушењима у сну (уп. Павлов 1897: 501).

63 (Н 63; СП и ПН 62)

КС: *нбо и тїи малакїю твореть, тако и Н. К2, К3 и М: нбо и тїи въ тонждѣ грѣхъ падаютса; СП и К1: нбо и тїи въ малакїю падають (се).*

64 (Н 64; СП и ПН 63)

КС: *Тимофеа алезандрїинскаго , правило , ·ž· , тако и Н, који је ову допуну, на почетку правила, унео.*

КС: *жена въ теченїи свѣта, тако и Н. СП и ПН: въ теченїи свѣтїи жена.*

КС: *антидора, тако и Н. СП и ПН: анафорн.*

Рукописи Син. 46 и БМС, РР I 18 изостављају други део правила: *Въ ино же вреде... и сїе по съгласїю.*

66 (Н 66; СП и ПН 65)

КС: *Мирстїи, тако и Н. СП и ПН: Людины/Людене; међутим, у АСАНУ 364: Мирьяниннъ.*

КС: *по ѡѡ. мѣ правилъ , еже въ трѣлѣ, тако и Н и ПН; у већини СП: 7. правило,³⁷ али у НБС 10, ПБ 231 и Гр. 14 исто као у Н, ПН и КС.*

Н (и КС) доста је скратио текст у односу на СП и ПН.

После речи *ни жены* у ПН (осим К1) додаје се: *развѣ единаго ц(а)ра православнаг(о) , егда дары Г(осподе)ви принесетъ; после речи инокини³⁸ же вьходнтъ* у ПН (осим К1) додаје се: *въ монастырѣ женскомѣ.*

После речи *никѡфора цареградскаго:*

³⁷ У грчким рукописима које је прегледао Павлов 1897: 187, такође је наведено 7. правило Трулског сабора.

³⁸ *калгерница* (К1 и рукописи ПБ 187, КНМ, IX Н 13 [Š 21], НБС 10, УБ 29, БМС, РР I 17 и РР I 18, Син. 46).

* Н (и КС) изоставио је одељак: *Арменополь*³⁹ . Достонѣ иннокимѣ в' Монастырехъ своихъ вѣходити въ с(ва)тын олтарь , и вѣжизати свѣща , и кандила , и оукрашати Храмъ (уп. Павлов 1897: 187–190), који се налази у СП и ПН, али у СП и К1 нема речи в' Монастырехъ своихъ. У рукопису РНБ, П. 243 овај одељак је издвојен нумерацијом у посебно правило.

* КС: *внѣ въ храмѣ* , тако и Н. СП и ПН: *внѣ цр(ь)квн.*

* У К3 додаје се: *дѣвица схимница по љ лѣт' ,* диаконицею постављаетса. *ѿ вдовица по љ лѣт' .* множае бо онѣхъ сн къ похотней страсти имѣтъ оуклоненіе (уп. Павлов 1897: 501–502).

* У М додаје се: *а здѣ в велицѣи роси . обрѣтѣхомъ то правило , ѱ. и никифоръ не повелѣваетъ входить иннокимѣ[ъ] во с(ва)тын олтарь.*

* У рукопису МСПЦ 6 изостављен је остатак правила.

67 (Н 67; СП и ПН 66)

КС: *блѣдъ творещих[ъ] / без' епителїи имѣтъ / оуправљает' се* , тако и Н. СП и ПН: *блѣдодѣющихъ / без' епитїлїи (запрѣщенїа РНБ, П. 243) остави / канонъ да имѣтъ (приметь АСАНУ 154).*

КС: [ѣже] – дословно, са заградама, преузето из Н.

КС: по к' љ правилѣ с(вѣ)таго никифора ц(а)реград'скаго – у М: 32. правило.

Н (и КС) изоставља последњу реченицу која се налази у ПН и неким СП (Гр. 14, УБ 43, НБС 10, ПБ 231): *ѿще кто с' попадїею паднетъ , или с' диаконицею , осмнадесат[ъ] лѣт[ъ];* ПБ 231 додаје: *да не причеститъ се, а К3 додаје упути на Властара: ѿаѱ(тей) съст[авъ] ѱ . Постниково , ѱ прелюбодѣйствѣ и мѣженеиствовленїи* (уп. Павлов 1897: 502).

МСПЦ 6 изоставља ово правило.

68 (Н 68; СП и ПН 67)

ПН (осим К1) додају на крају: *и томѣжде канонѣ подлежитъ.*

69 (Н 69; СП и ПН 68)

КС: *ѿѱ:* , тако и Н. У ПН и неким СП (БМС, РР I 17 и РР I 19, АСАНУ 28, 47, 154 и 364, РНБ, П. 243, УБ 29 и 43, МСПЦ, Г. 6, 10, 11

³⁹ Написано је киноваром.

и 21, ПБ 19, НБС 650, Хил. 301, Деч. 70), уз нумерацију (ѡи) наслов тогажде съвора (тогожде светаго съвора, АСАНУ 28), који се свакако односи на наслов претходног правила, Иже въ хал'кидонѣ с(в)етыхъ ѡтыцъ, забележен у СП, у ПН и Н (КС).

КС: оубив'шаа, тако и Н, К и СП. М: ѡмѣртвѣвшѧ.

Правила 69 и 70 изостављена су у рукопису KNM, IX Н 13 (§ 21).

71 (Н 69; СП и ПН 70)

КС: простыню, тако и Н и ПН. У неким СП (Син. 46, БМС, РР I 17 и РР I 18, УБ 29 и 43, Хил. 304 и 305, МСПЦ, Г. 6 и 63, АСАНУ 154 и 424, ПБ 187; KNM, IX Н 12 [§ 23], IX Н 13 [§ 21], IX Н 14 [§ 22] и IX Н 20 [§ 20]): поустиню; АСАНУ 364: поустошь; БМС, РР I 19: аще же ли въ пстинны и неприличне мѣсте.

КС: или скздости ради нвж[д]ных[ь], или тако пвсто естъ мѣсто – ова допуна унета је тек у К2.

Правило је другачије сročено у АСАНУ 28: Яще жене за оскоуденіе с(в)ещеницьско и недоуменіе, оумреть отроче некр(ь)шено. не запрѣщает се, по нѣ, правилѧ великаго василіа.

Правило изостављено у РНБ, П. 243 и МСПЦ 6.

72 (Н 72; СП и ПН 71)

После речи великаго василіа М додаје: ꙗ лѣтъ, запрещеніе да пріимет[ъ].

КС: сѣтвор'шаа, и давшаа сицевоє быліе – уводи се тек у К2; у К1 и СП само: давшіа.

74 (Н 74; СП и ПН 73)

КС: Тѣмъже запрещеніемъ под[ь]лежеть / повър(ь)гають / въ распятїи, или въ вратѣхъ град[ь]скихъ / по намѣренію своемѧ, тако и Н. СП и ПН: Тогдажде запрѣщенію подлежить / изврьгъть (изврьжеть, изверзають) / въ стгынахъ (стазѧ МСПЦ 6, на оулицѧ БМС, РР I 19) или на порьтѧ градскѧ (портѣ градскон)⁴⁰ / по изволенію ихъ.

⁴⁰ Неки преписи већ имају на врата градска (Син. 46, БМС, РР I 18 и РР I 19, МСПЦ 6, KNM, IX Н 20 [§ 20]). У М на маргини: на площадн.

75 (Н 75; СП и ПН 74)

После речи дѣтице Н (и КС) додаје: своє.

76 (Н 76; СП и ПН 75)

КС: аще же вѣ некръщен'ное , ннединь грѣхъ – ПН (осим К1) изостављају.

77 (Н 77; СП и ПН 76)

КС: ѿ монасѣхъ / Монач[ь] или монахиня , тако и Н. СП и ПН: ѿ иноцѣхъ / Инокъ или инокыня.

КС: или наипаче рещи , прелюбодѣист'во, тако и Н, који је ову допуну унео.

После речи великаго василіа Н (и КС) изоставља: по распященіи же ѿ лѣтъ да не причестеть се.

78 (Н 78; СП и ПН 77 и 78)

Два правила, која у већини СП и у ПН носе бројеве 77 и 78, у Н (и КС) спојени су у једно.

Други део (друго правило) јесте преформулисан. КС: Подов'нѣ и блазѣ сѣтвор'ша монаха тоєжде правило зправљаеть , а не такоже прелюбодѣа , и сѣ дню правило др(ь)жати кромѣ великаго образа, тако и Н. СП и ПН: Такожде и благодѣю инокъ тожде правило запрѣщаеть еже и блазникъ . а не тако прѣлюбодѣю . и сѣ правило дрѣжати достонѣ , кромѣ великаго образа (БМС, РР I 18, fol. 41v).

86 (Н 86; СП, К2, К3 и М 87; К1 88⁴¹)

Н (и КС) изоставља наслов: Завещаніе Великаго Василіа, какав је у К1, К2 и већини СП. К3: Завещаніе тогожде Великаго Василіа; БМС, РР I 19, АСАНУ 28 и 47, МСПЦ 6, КНМ, IX Н 13 (Š 21): Завещаніе Василіа Великаго; КНМ, IX Н 20 (Š 20), Син. 46, БМС, РР I 18, Хил. 304, МСПЦ, Г. 63, АСАНУ 424 и ПБ 187: Завещаніе Светаго Василіа; УБ 43, КНМ, IX Н 12 (Š 23) и IX Н 14 (Š 22): Завещаніе Светаго Василіа Великаго; РНБ, П. 243: Василіа Великаго Завещаніе.

⁴¹ Прешком уместо броја 87, јер претходно правило носи број 86.

КС: с(в)ещенникъ или монахъ , тако и Н. СП и ПН: прѣзвѣтеръ или ннокъ.⁴²

87 (Н 87; К2, К3 и М 87; К1 88; СП 88 и 89)

Првобитно, у српској рецензији млађег Епитимијног номоканона, ово су била два правила, од којих је друго било наглашено и бројем и насловом. У ПН, претходно правило и ова два из СП сједињени су под заједничким насловом *Завѣщаніе (тогожде) Великаго Василіа* и бројем 87 (у К1 број 88 због грешке у нумерацији). Н (и КС) издвојио је друга два у засебно правило.

СП	ПН	Н (КС)
87	87 (88)	86
88	87 (88)	87
89	87 (88)	87

КС: г(о)с(по)ди помилви , на всак(ь) час(ь) ѿѣ , тако и Н. К2, К3 и М: *Господи Исусе Христе Сыне Божїи помилви ма грѣшнаго*; СП и К1: *Господи помилви ѿѣ* . К3 изоставља грѣшнаго, али додаје следеће објашњење: *Нла Сородского: Прилагаютъ же н(ы)нѣ ѿ(ть)ци въ м(о)л(н)твѣ слово . егда рекъ: Г(осподи) И(сус)с(е) Х(рист)е С(ы)не Б(о)жїи, пом(н)лви ма . И авїе рече-тъ: Грѣшнаго. И сіе прїатно ест[ъ] , наипаче же подобно намъ грѣшнымъ* (уп. Павлов 1897: 503).

КС: сь вѣнчанїемъ – уводи се тек у К2.

КС: г(о)с(по)ди ин(св)се христе , б(о)городицею помилви мѣ грѣш'наго, тако и Н. СП и ПН: г(о)с(по)ди ин(св)се христе сыне божїи , богородице ради помилви мѣ грѣш'наго [богородице ради от. Син. 46 и БМС, РР I 18].

КС: Паки тогожде василіа великаго , дрвгое завѣщанїе (наслов другог дела), тако и Н и К3. У СП и осталим ПН забележен је велики број различитија – К1, К2, М, УБ 29, НБС 10, ПБ 231, Гр. 14, Хил. 305: Паки тогожде светаго дрвгое завѣщанїе; БМС, РР I 17, УБ 43, КНМ, IX Н 12 (Š 23) и IX Н 14 (Š 22): Паки тогожде светаго; МСПЦ, Г. 6, АСАНУ 154, МСПЦ 6, КНМ, IX Н 13 (Š 21): Дрвгое завѣщанїе паки тогожде светаго; Син. 46, БМС, РР I 18, Хил. 304, НБС 650, АСАНУ 364 и 424, ПБ 187: Дрвгое завѣщанїе паки тогожде; КНМ, IX Н 20 (Š 20): Дрвгое завѣщанїе тогожде; АСАНУ 28: Дрвгое завѣщанїе того светаго; РНБ, П. 243:

⁴² И у правилима број 91–101, 103–104, 106, где је у СП и ПН ннокъ, у Н (и КС) стоји монахъ.

Другое завѣщаніе свѣтаго; БМС, РР I 19: Другое завѣщаніе; МСПЦ, Г. 63: Завѣщаніе пакн тогожде второе.

КС: за оутрѣню , вѣр'виць двадесеть , тако и Н. У ПН и неким СП (УБ 29, НБС 10, МСПЦ 6): за ѡтрѣню , вѣр'виць десатъ; УБ 43, БМС, РР I 17: ...вѣр'виць .й....

У К3 обимна допуна на крају правила (уп. Павлов 1897: 503).

92 (К2, К3, М и Н 92; СП и К1 94)

У ПН (осим К1) уместо речи съблвдил(ь) естъ допуна: послышай и помагай , пате же бл(аго)с(ло)ва ии' ненстов'ства их[ь] , запрѣщаетса ѡт[ь]лвченіем' н[е]д[ѣ]ль шесть : на всак(ь) д(ь)нь поклонѡвъ сто творай , и свхладеніе. У К3 уз допуна задржава се на крају и съблвдил(ь) естъ (уп. Павлов 1897: 226–227).

94 (К2, К3, М и Н 94; СП и К1 96)

КС: в друга своего , тако и Н. СП и ПН: на дрѣжнѣмь.

У ПН (осим К1) казна метанија смањена је са 500 (ѣ) на 50 (пѣдесатъ) (уп. Павлов 1897: 227).

95 (К2, К3, М и Н 95; СП и К1 97)

У ПН (осим К1) уместо речи съблвдилъ естъ допуна: запрѣщаетса н[е]д[ѣ]ль пѣт[ь] (у К3 смештено у угласте заграде). У К3 уз допуна задржава се и съблвдил(ь) естъ. Уместо речи такожде съблвди допуна у ПН (осим К1): запрѣщаетса иакѡже нижей в' Подоканѡнѣ ѡ с(вѣ)щенницѣхъ.

96 (К2, К3, М и Н 96; СП и К1 98)

У ПН (осим К1) уместо речи такожде съблвдилъ естъ допуна: подобно съ мноѣм[ь] испытаніем[ь] да исправитса и запрѣтитса ѡт[ь] настоатела. У СП и К1 уместо речи такожде такође стоји подобно.

97 (К2, К3, М и Н 97; СП и К1 99)

У ПН (осим К1) после речи да спасеть д(8)шв допуна: или свою или ближнегѡ (у К3 смештено у угласте заграде).

101 (К2, К3, М и Н 101; СП и К1 103)

КС: лобызати, тако и Н, К2, К3 и М. СП и К1: цѣловати.

КС: ни же, тако и Н. К2, М: или; К3, СП и К1: (нь)/(но) ни.

104 (К2, К3, М и Н 104; СП и К1 106)

У ПН (осим К1), после речи *бїен кого допуна: прежде да прииди-
рнтса онома , таже.*

105 (К2, К3, М и Н 105; СП и К1 107)

КС: *послѣ повечерїа*, тако и Н. СП и ПН: *послѣ павечерницѣ.*

КС: и *поклоновѣ на всакѣ д(ь)нѣ , љ* , тако и Н. СП и К1: *на всакѣ
д(ь)нѣ поклонѣ , с (двѣстѣ К1);* К2, К3 и М: и *поклоновѣ двѣстѣ.*

У ПН (осим К1) допуна на крају: *аще же повелитѣ нѣжда ясти и
пити , второе да чтетѣ (поетѣ М) павечерницѣ.*

115 (К2, К3, М и Н 115; СП и К1 117)

У Н (и КС) цело правило је срочено у трећем лицу; у К2, К3
и М цело правило је срочено у другом лицу, обраћа се непосред-
но монаху; у СП и К1 први део правила срочен је у трећем лицу, а
други део (од речи *яко желаши мира*) у другом лицу (осим у БМС,
РР I 19, где је цело правило у трећем лицу, као у Н).

112 (К2, К3, М и Н 112; СП и К1 114)

У КС на погрешном месту према редоследу правила. Изоста-
вљен број правила.

У ПН (осим К1) обимна допуна на крају (уп. Павлов 1897: 504).

123 (К2, К3, М и Н 123; СП и К1 125)

КС: *въ храмѣ*, тако и Н. СП и ПН: *въ црковѣ.*

124 (К2, К3, М и Н 124; СП и К1 126)

Реч *своего* иза брата је допуна КС. Нема је у СП, ПН и Н.

125 (К2, К3, М и Н 125; СП и К1 127)

У ПН (осим К1), после речи *искрънаго* допуна: *прежде да смрнтса
пред[ъ] ним[ъ] , таже.*

126 (К2, К3, М и Н 126; СП и К1 128)

КС: *виш(е) прав(ило) ,рѣкѣ* , тако и Н. К: *выш(е) пр(а)в(ило) ,рѣкѣ*.

КС: *Аще же кто*, тако и Н. СП и К: *Аще (ли);* М: *Аще ли кто.*

КС: *съ древомѣ* – М: *древомѣ оударитѣ.*

127 (К2, К3, М и Н 127; СП и К1 129)

КС: злоба съ нѣкимь, тако и Н. СП и ПН: съ неконь враждоу.

КС: Писано бо естъ – ово је почетак наредног члана у СП и ПН. Грешка је преузета из Н.

128 (К2, К3, М и Н 128; СП и К1 130)

КС: възъимитъ се, тако и Н. СП и ПН: изволитъ се.

144 (Н 144; К2, К3 и М 143; СП и К1 146)

КС: аще изблюеть , въ тон д(ь)нь въ нѣже литургисаше – М: в кон д(ь)нь литургисаше , и аще изблюеть.

КС: ѿ днѣ да вѣдетъ празднанъ , по с(вѣ)тому ѿ ѿканъ постъникъ, тако и Н. К3: десатъ; К1, К2, М и неки СП (УБ 29, НБС 10, МСПЦ 6 и 323, Гр. 14, Син. 18): 60 дана; АСАНУ 28 и 47, КНМ, IX Н 13 (§ 21), РНБ, П. 243: да запрѣтитъ се ꙗко д(ь)нѣи соухомаденїемъ , и колѣнопрѣклоненїемъ (и да творитъ поклон[ь]), по ꙗко (на д(ь)нь великих[ь]).⁴³

После речи въ къръчелъницѣ у ПН (осим К1) додаје се: или да престанеть , или.

КС: Подобънѣ и мир(ь)скѣи, тако и Н. К2 и К3: ѿдинъ же; М: ѿдинъ же аще изблюеть по причащенїи; СП и К1: такожде и ѿдинъ.

166 (Н 166; К2, К3 и М 163; СП и К1 167)

СП изостављају број правила Нићифора Цариградског, осим у рукописима Син. 18, МСПЦ 323, Гр. 14 и НБС 10.

167 (Н 167; К2, К3 и М 164; СП и К1 168)

КС: по ꙗко мѣ , правилъ , еже въ тѣрѣлѣ , тако и Н и ПН (осмдесатъ четвертомъ...). У СП: 83. правило, као у многим грчким преписима Номоканона. У Светосавском Законоправилу о овоме се заиста говори у 84. правилу Трулског сабора (Законоправило 2005: 465). Син. 18, МСПЦ 323 и Гр. 14 изостављају ово правило.

168 (Н 168; К2, К3 и М 165; СП и К1 169)

КС: по ѿ мѣ правилъ великаго василїа – треба 71. правило, како је у К1, НБС 10, МСПЦ 323, Гр. 14, ПБ 231. Грешка се налази у осталим СП и у К2, К3, М и Н (седмьдесатомъ...).

⁴³ У заградама допуне у РНБ, П. 243.

У ПН (осим К1) правило је допуњено обимним објашњењем и поукама (уп. Павлов 1897: 506–508, али погрешно приписује 167. правилу Н).

173 (Н 173; К2, К3 и М 170; СП и К1 174)

СП и К1 почињу речима Ни же.

КС: еп(и)скопа китр'скаго, тако и Н. СП и ПН: еп(и)скопа китрѡ (ки-прѡ, МСПЦ, Г. 63).

174 (Н 174; К2, К3 и М 171; СП и К1 175)

КС: по бѣ:мѡ правилѡ , еже въ трѡл'лѣ , тако и Н. ПН: по седмдесат' патомѡ правилѡ иже в' Трѡл'лѣ; Син. 18 и 46, БМС, РР I 18, Хил. 304 и 305, МСПЦ, Г. 63, АСАНУ 424, ПБ 231, МСПЦ 323, Гр. 14, НБС 10, KNM, IX Н 20 (Š 20): по бѣ мѡ правилѡ иже въ трѡл'лѣ; остали СП: по бѣ правилѡ иже въ трѡл'лѣ; БМС, РР I 19: по бѣ правилѡ иже въ трѡл'лѣ.

180 (Н 180; К2, К3 и М 177; СП и К1 181)

КС: аще не раз[ъ]лвчит' се , по разлвченїи , тако и Н. СП и ПН: аще не распвтитса , по распвченїи. Исто разночтеније је и у следећем правилу.

КС: по бѣ мѡ правилѡ , великаго василїа, тако и Н. К2 и К3: по седмдесат[ъ] четвртомѡ...; М: по седмдесатъ патомѡ... Треба да пише 68. правило као што је у већини СП и К1. У НБС 10, РНБ, П. 243 и KNM, IX Н 13 (Š 21) пише: 60. правило.

182 (Н 182; К2, К3 и М 179; СП и К1 183)

После речи попь ПН (осим К1) додају: ни же клирикѡ.

183 (Н 183; К2, К3 и М 180 и 181; СП и К1 184)

Одељак који почиње овим правилом издвојен је поднасловом: Сѡбранїе ѡт[ъ] разлвч'ныхъ правнлѡ...

КС: и ваниман семѡ сѡ опасенїем[ъ], тако и Н. СП и ПН: и вѡннмаѡ (си/семѡ) сѡ опасенїемѡ , ѡ дрѡже; БМС, РР I 19; вѡннма добрѣ ѡ семѡ ѡ д(с)ховниче.

Између наслова и 183. члана К2, К3 и М додају још један члан и нумеришу га бројем 180: Вѡзвранѡетъ с(в)ешенства аще не вѡзможет' люди зчити ѡ вѣрѣ и житїи , по правилѡ нїи с[в]ѣт[ъ] [х]ѡ ап(о)с(то)лѡ.

КС: или ѿт[ъ] с(вѣ)щен'ных[ъ] жьр'тав'ника, тако и Н, који је ову допуну унео.

КС: или вос(ъ)къ линаше – М: или гадатель воскъ льан.

КС: или вьлки – М: и скоты полскна.

После речи женомѡжїе (жен'ниомѡжїей) М додаје: оускопствѡан.

184 (Н 184; К2, К3 и М 182; СП и К1 185)

КС: ѡще с(вѣ)щен'никъ вѡдетъ, тако и Н, К2, К3 и М. СП и К1: ѡще с(вѣ)щен'никъ бысть / бывъ.

КС: по ѡм ѡм правилѡ великаго василїа – БМС, РР I 17, АСАНУ 28, 47 и 154, МСПЦ 6, КНМ, IX Н 12 (§ 23), IX Н 14 (§ 22) и IX Н 20 (§ 20): 81. правило.

КС: причѡщает' се же егда хошетъ, тако и Н, који је ову допуну унео.

185 (Н 185; К2, К3 и М 183; СП и К1 186)

КС: грѣхоумъ, тако и Н. СП и ПН: сьгрѣшенїемъ.

КС: по ѡм ѡм правилѡ , иже въ несокесарїи събора – М: 20. правило.

186 (Н 186; К2, К3 и М 184; СП и К1 187)

КС: приетъ ѿт[ъ] много истицанїе, тако и Н, К2, К3 и М. СП и К1: приетъ истицанїе.

КС: педогонон(ъ), тако и Н. К2, К3 и М: педогонон(ъ); СП и К1: сопльъ; исто разночтеније је и у следећем правилу.

После речи проседе се К2, К3 и М додају: и оскверненїе пострада; само у БМС, РР I 19: и ѡскврњи се.

187 (Н 187; К2, К3 и М 185; СП и К1 188)

КС: истицанїе творе – уводи се тек у К2.

КС: аще вьниде, тако и Н и већина СП. ПН, УБ 29, НБС 10, ПБ 231, БМС, РР I 17: аще не вьниде.

191 (Н 191; К2, К3 и М 209; СП и К1 192)

У овом облику и с овим насловом ово правило унето је тек у К2, с тим што се у К2, К3 и М налазило после правила које у Н има број 212. У СП и К1 ово правило сасвим је другачије формулисано, нема наслова и парафразира 4. одговор св. Јована Китрошкога епископу драчком Кавасили: правило 'д' с(вѣ)щеннаго еп(н)ск(о)па кїтровъ сьдрьжит ·

да исповѣдають се мѡжель д(с)хов'ным[ь] · мѡжьскы поль по · дї лѣтєх[ь] · а женьскы по · бї· (БМС, РР I 17, fol. 66r; Павлов 1897: 337–340).

КС: по шести – М: пошти (!).

КС: еп(и)ск(о)па · кит'рьскаго – уводи се тек у К3.

КС: ω · правило · д̄ · еп(и)ск(о)па · кит'рьскаго – изостављено у М.

192 (Н 192; К2, К3 и М 189; СП и К1 193)

КС: по гї мѡ правилѡ иже въ неокесарїи събора, тако и Н. К2, К3 и М: по тринадесатомѡ правилѡ... Треба 8. правило, као што је у БМС, РР I 17, АСАНУ 28, МСПЦ 323 и Гр. 14. Међутим, у рукописима Син. 18 и 46, УБ 29 и 43, БМС, РР I 18 и РР I 19, РНБ, П. 243, НБС 10, Хил. 304 и 305, МСПЦ, Г. 63, АСАНУ 47 и 424, ПБ 187 и 231, МСПЦ 6, КНМ, IX Н 12 (§ 23), IX Н 13 (§ 21), IX Н 14 (§ 22) и IX Н 20 (§ 20): по њ мѡ правилѡ... Грешка је, по свој прилици, начињена због сличности словних цифара за бројеве 8 и 50 (Н и Н). Грешку одатле преузима и К1 (по пѡт'десатомѡ правилѡ). У АСАНУ 364 нема казне и правило је спојено с наредним под једним бројем.

193 (Н 193; К2, К3 и М 190; СП и К1 194)

У ПН (осим К1) допуна на крају: Никифора Патриарха · ище ωт[ь] подложницѣ , или ωт[ь] двоженства , или ωт[ь] блада дѣти рождѣшїасѡ ωбращѣтсѡ достойны с(вє)щенства , да рѡкоположатсѡ.

194 (Н 194; К2, К3 и М 191 и 192; СП и К1 195 и 196)

Два правила, с два наслова, сједињени су у Н (и КС) под једним бројем, али су оба наслова задржана. У Н издању из 1658. број правила је наведен уз први наслов, а у издањима из 1680. и 1689. број правила је уз други наслов. У КС број правила уз први наслов, а други наслов није ни преузет.

Први наслов – КС: ѿ възрастѣ рѡкополагаемых[ь] – М: ω возрастѣ лѣтѣ рѡкополагаемыхъ , во с(вє)щенство.

Други наслов – Н: ѿ еже , кин извергаетсѡ и ωт[ь] лѡчїантсѡ. СП и ПН: о иже кы под'легоше из'врженїю и ωт[ь] лѡчїенїю (и ωт[ь] лѡчїенїю от. Хил. 305 и МСПЦ 323). Син. 46, БМС, РР I 18, Хил. 304, МСПЦ, Г. 63, АСАНУ 424 и ПБ 187 немају тај наслов.

КС: Повелѣваеть · д̄ · правило иже въ трѡл'лѣ , іако иже бываеть с(вє)щенникъ прежде · л̄ ти лѣтѣ , дїаконъ , прежде кѣ̄ лѣтѣ , под[ь] дїаконъ ,

прежде ·ѣ· лѣтъ , из[ъ]вьр(ъ)жени да бѣдѣтъ, тако и Н, К и СП. Треба 14. и 15. правило, као што је у М, у којем је овај одељак јасније сročен: Повелѣваетъ четыринадесатое и ѿ правило нже въ трлалѣ . тако не бываетъ с(вѣ)щенникъ , прежде тридесати лѣтъ . а дїаконъ , прежде двадесати пати лѣтъ . а подьдїаконъ , прежде двадесати лѣтъ , Яще ли прежде оуреченных[ъ] лѣтъ коих степен(ъ) полачити , то извержени да бѣдѣтъ.

Последњи одељак првог дела правила – да не постав'ляет' же се нечтителень , по правилъ , ꙗвилъ , с(вѣ)тыхъ ап(о)столю – додат је тек у К2 (уп. Павлов 1897: 343).

Недвосмислени резултат поређења јесте да је предложак Ковиљско-софијског извода млађег Епитимијног номоканона једно од издања Никонове редакције при Великом требнику. Текстолошко подударане изабраних правила у КС и оних у Н огледа се у свим показатељима – садржини и редоследу правила, њиховој нумерацији, маргиналним упутама и унакрсним референцама, поднасловима, употреби киноара, интерпункцијском обележавању синтаксичких целина. Разлика је, разуме се, само у језику – српскословенском насупрот рускословенском. Ковиљско-софијски извод, чији је непосредни предак био у Русији, представља далеког потомка првог дела српског млађег Епитимијног номоканона. Другим речима, његов грчки архетип прво је преведен на српски, затим русификован, а потом поново посрбљен у избору правила.

Будући да избор правила у КС почиње од броја 28 и завршава се првим делом 194. правила, могло би се помислити да је узрок томе дефектан предложак. Међутим, свако правило доследно је нумерисано према изворнику, преносе се и маргиналне упуте и унакрсне референце из њега, а при томе сва су правила преписана у целости, тј. нема прекида у тексту појединачних правила. Изузетак је последње, али и оно је прекинуто на крају једне логичке целине и потом следи завршна белешка: „До zde конач правилу“. Другим речима, у питању је срачунати избор правила, мада се начела којима се редактор-преписивач служио не могу сасвим осветлити.

КАКО ЈЕ И КАДА РУСКИ ПРЕДЛОЖАК КОВИЉСКО-СОФИЈСКОГ ИЗВОДА МЛАЂЕГ ЕПИТИМИЈНОГ НОМОКАНОНА СТИГАО У СРПСКУ ЗЕМЉУ?

До претпостављеног времена када је из њега прављен посрбљени извод, првих деценија XVIII века, Велики требник с Епитимијним номоканonom Никоновске редакције имао је најмање осам издања у Москви – 1658, 1680, 1688, 1697, 1704, 1708, 1712. и 1725. године (ЗЕРНОВА 1958: Но 280, 365, 417, 481; ЗЕРНОВА–КАМЕНЕВА 1968: Но 41, 74, 189; ГУСЕВА 2010: Но 1577). Како су, с одмицањем XVIII века, руске штампане књиге стизале у Српску земљу у све већем броју, требало би и да је писар Ковиљског и Софијског рукописа Стефан Стојковић или преписивач његова предлошка улучио прилику да добије у руке Велики требник московског издања. То се могло десити најкасније 1726. године, у случају да је посрбљени извод из млађег Епитимијног номоканона Никоновске редакције начињен и први пут обелодањен у Ковиљском рукопису трудом Стефана Стојковића.

После златног века српског штампарства, настао је у XVII веку нагли прекид у раду штампарија. Поред принављања црквених библиотеку преписивањем рукописа, из српских манастира, већ у XVI веку, крећу пут Русије посланства тражећи милостињу – новац, богослужбене предмете, одежде и књиге. Највише је сведочанства о овим путовањима и постепеном продору руске богослужбене књиге на подручје Српске цркве из XVII века (ДИМИТРИЈЕВИЋ 1922: 305, према регистру; ДОЛГОВА и др. 2013: 13–76). Ратови 1683–1699. и 1716–1718, Велика сеоба 1690, турске похаре манастира и цркава, потом и насртаји Мађара на Србе у Хабзбуршкој монархији (Ракоцијев устанак) имали су погубан утицај на црквени живот, мрежу парохија, а нарочито на опрему цркава и свештенослужитеља. Тешко је у ово време наћи црквену библиотеку која је поседовала неокрњен богослужбени комплет књига. Стање међу необразованим и недисциплинованим свештеницима било је вероватно и горе.⁴⁴ Својих штампарија Срби нису више имали, а преписивањем се нису могли за кратко време надокнадити велики губици у богослужбеним књигама.

⁴⁴ То се види из суморних извештаја о стању свештенства архијерејских визитација Београдско-карловачке митрополије, тридесетих година XVIII века (уп. ТОЧАНАЦ 2001: 147–164).

Убрзо по пресељењу, Србима који су дошли под власт римског ћесара постало је јасно да је њихова вера остала подједнако угрожена и у хришћанској, али римокатоличкој Хабзбуршкој монархији.

То су све били разлози који су нагнали Србе, с патријархом Арсенијем III на челу, да у Русији траже лека својим недаћама, а у руском цару заштитника вере (Веселиновић 1986: 15–38; Лешиловская 2006: 25–53). Када је 1711. године пропала замисао да се Срби из Хабзбуршке монархије придруже руској војсци у војевању против Турака и тако ослободе своју матичну земљу, или се масовно преселе на територију Руског царства, постало је јасно да им је суђено да за дуже време остану под влашћу ћесара. Због тога је добило на учесталости тражење помоћи у црквеним и школским књигама и учитељима од руског цара и цркве, зарад очувања вере и националног идентитета и језика. Повољна околност за та стремљења, и пре и после 1711, била је та што се на руском царском престолу налазио Петар Велики, чија је империјална политика подразумевала и заштиту и помоћ истоверним народима у иноверним државама (Костић 2010: 79–98; Симић 2018: 29–126).

Подстакнуто неповољним околностима, поново је живнуло струјање руских богослужбених књига у Српску земљу, тим пре што је међу Србима без зазора прихватано све оно што је дотицало од Русије, у коју су била усмерене наде у заштиту, помоћ и ослобођење.⁴⁵ Највише их је било из московске синодалне типографије, али нису биле изузетак ни оне из Кијева или Лавова. Од последње деценије XVII века наново су учестали одласци посланстава патријарха, епископа, монаха, свештеника, официра граничара руском цару с молбама да се за страдале цркве, манастире и читаве епархије приложе новац и црквене утвари и књиге. Сам Арсеније III отпремио је к цару крајем 1696. посланство с митрополитом Стефаном Метохијцем на челу. Вратили су се следеће године са скупоченим даровима, међу којима су биле и црквене књиге (Веселиновић 1986: 23; Долгова и др. 2013: 591). С друге стране, када је постало јасно колика је потражња за руским књигама у Српској земљи, на ту страну

⁴⁵ О руском утицају, превасходно посредством књига и учитеља, на српски језик, богослужење, књижевност и образовање у XVIII веку в. Костић 1932: 14–30; Бошков 1973: 527–567; Лешиловская 2006: 115–171; Вукашиновић 2010: 163–208; Војновић 2013: 45–51.

стали су се отискивати, нарочито од треће деценије XVIII века, руски трговци књигама и продавали их по трговима, сајмовима, у самим манастирима. Карловачки, и доцније београдско-карловачки митрополити куповали су књиге на велико, имали складиште на двору, а потом по истој цени препродавали их по епархијама.

Већ 1692. Раваничани, тада у збегу у Сентандреји, ишли су руском цару по милостињу због разарања у великом рату и успели, међу осталим поклонима, да добију књиге (Димитријевић 1922: 213–217; Стојановић 1, 1902: No 1984; Стојановић 4, 1923: No 7222; Долгова и др. 2013: 587–590). Наредне године то је пошло за руком монасима манастира Јазак, које је обдарио московски патријарх (Момировић 1, 1993: No 65; Долгова и др. 2013: 590), а један минеј из некадашње збирке манастира Лепавине сведочи о томе да је 1701. и његово братство осетило дарезљивост цара Петра (Стојановић 5, 1925: No 7279). Исте године и манастир Раковица добио је богате поклоне, укључујући и књиге, највише због услуга које је игуман Григорије учинио руској страни током преговора у Карловцима 1699. (Димитријевић 1922: 221–223; Веселиновић 1986: 27–29). Монасима Комоговине, који су ишли у Москву 1715. да моле за богослужбене књиге, митрополит црногорски Данило, који се тамо обрео, поклатио је минејски комплет (Стојановић 5, 1925: No 7441). Представници манастира који не би успели да добију књиге од цара, користили су новчану милостињу да их сами купе. Иако су се монаси Раковца спремали на пут у Русију већ 1700. године, када су саставили прву верзију молабног писма цару (Долгова и др. 2013: 553–555), тек су 1702. стигли у Москву, али су од цара добили само новац, од којег су куповали књиге (Димитријевић 1922: 223–226; Бажова 1984: No 7; Долгова и др. 2013: 355–357, 359–360).⁴⁶ Тако су прошли и Хоповци 1716, набавивши такође нешто књига од новца добијеног од цара (Димитријевић 1922: 205–206; Момировић 1, 1993: No 171 и 172; Долгова и др. 2013: 596).⁴⁷ Поп Јаков из Сечуја тражио је 1707. од цара

⁴⁶ О куповини књига: Стојановић 2, 1903: No 2102; уп. No 2141 и 2142. У Москви су добили два пролога од „думнодворјанина“ Дементе Минича Башмакова, да се моле за душу његову и његових предака (Момировић 1, 1993: No 81; Долгова и др. 2013: 592).

⁴⁷ Вероватно је из истог разлога и архимандрит манастира Крке 1717. купио књигу у Москви (Стојановић 5, 1925: No 7475).

милостињу да обнови цркву коју су разорили Мађари и опреми је утварима, одежама и књигама, али му је одређено само пет рубаља помоћи (Димитријевић 1922: 55; Долгова и др. 2013: 371).

До сада изнети подаци сведоче о томе да су руске богослужбене књиге почеле у све већим количинама да стижу међу Србе у Хабзбуршкој монархији. Њихов број и релативна заступљеност у српским црквама с временом ће незадрживо расти. Међутим, у побројаним примерима говорило се или уопштено о црквеним књигама или о појединачним насловима, али међу њима нема помена московског Великог требника с Епитимијним номоканонем. Њих је зацело било међу сандуцима књига које су монаси носили са собом у Српску земљу, тим пре што је 1690, на Сабору Руске цркве забрањена употреба и умножавање Великог требника кијевског митрополита Петра Могиле. Та претпоставка има потврде у конкретним примерима. Међу књигама које је цар Петар послао патријарху Арсенију III 1703. наводе се и два молитвеника, што би могао бити синоним за требник (Димитријевић 1922: 232; Долгова и др. 2013: 365–366). Нарочито је био плононосан боравак у Москви високог српског официра, „обрштера“ Пантелејмона Божића, што је у пролеће 1706. послао у Српску земљу дар руског цара, богослужбене комплете, у којима се налазио и по један Велики требник, за најмање 25 цркава.⁴⁸ Међу њима су биле оне у Шиду, Илоку, Банаштору, Сланкамену, Вуковару, Черевиху, Тителу, Вилову, манастири Златица, Крушедол, Петковица итд.⁴⁹ У извештају о визитацији Сремске епархије крајем 1732. и почетком 1733. наводе се, међу богослужбеним књигама цркава или свештеника у Черевиху, Банаштору, Илоку, Вуковару, Шиду и Сланкамену, велики требници – зацело они који су добијени старањем Пана Божића (Руварац 1902: А, стр. 37, 38, 43, 46, 64, 93). Током 1706. стигло је

⁴⁸ О томе је, са изразима захвалности, известио августа 1706. из Трговишта начелника Посољског приказа Фјодора Головина (Димитријевић 1922: 248). Царев поклон помиње и у писму канцелару Гаврилу Головкину, јуна 1709. (Димитријевић 1922: 248; Бажова 1984: No 12).

⁴⁹ На Псалтиру који је тада доспео у цркву у Шиду убележен је дугачак запис за успомену на овај драгоцени поклон, у којем је поименце наведено које су књиге чиниле деветоделни богослужбени комплет (Мирковић 1930: 273); новија издања записа преносе садашње стање с лакунама у тексту (Момировић 1, 1993: No 93; Долгова и др. 2013: 593).

руском цару најмање десет потврда и изјава захвалности од капетана и цркава које су обдарене (Бажова 1984: No 9; Форишковић 1986: 51–53). Теодосије, игуман манастира Пакре који су подигли Милешевци после разарања њихова манастира, обратио се цару молбом за помоћ у два наврата – крајем 1712. и почетком 1713. – „понеже, не имея в той церкви всякой церковной утвари“, а међу њима и „требника великого“. У издашном царевом поклону нашао се и требник (Димитријевић 1922: 165–169; Бажова 1984: No 24, 25; Долгова и др. 2013: 375–377).

Но, и поред честих похођења Москве и царева дарезљивости, црквене библиотеке споро су се обнављале. Још 1729, када су прилике у српским црквама биле неупоредиво боље, Максим Суворов писао је руском Светом Синоду из Карловаца: „Книгъ же въ здѣшнихъ странахъ весма скудно: а въ иныхъ церквахъ едва кая обрѣтается...“ (Верховский и др. 1879: col. CCCLV). Томе су допринела и нова разарања током аустро-турског рата 1716–1718. Међутим, повољан исход ратовања, а нарочито формирање хабзбуршке Краљевине Србије 1718. подстакли су потражњу за руским књигама. Сам београдски митрополит Мојсије Петровић обратио се исте године цару Петру Великом молећи богослужбене комплете за дванаест цркава јер су црквене књиге „взято и расхищени и попалени отъ турковъ“ (Крыжин–Бычков 1872: 268–269; Верховский и др. 1879: col. CCCXXXIX–CCCXLIX; Каптерев 1891: 471–474; Рува-рац 1898: 146–147; Бажова 1984: No 36; Долгова и др. 2013: 390–392). Цар, по свој прилици, није одговорио на ову молбу, или је чак није ни примио, па му се митрополит поново обратио 20. октобра 1721, „книгъ заради церкви, яко типографии не имѣемъ“, пославши у Русију свога секретара Владислава Малаеска (Крыжин–Бычков 1872: 267–268; Верховский и др. 1879: col. CCCXXXV–CCCXXXVIII; Грујић 1910: 101–102; Бажова 1984: No 41).⁵⁰ У писму канцелару грофу Головкину, од истог датума, којим му препоручује свога посланика, вели: „...и еще типографий ради, понеже оскудны есми (Господь вѣсть) книгъ многие церкви не имѣюще, не могутъ совершати правила потребнаго“ (Крыжин–Бычков 1872: 269–270;

⁵⁰ Малаеско је поднео и попис утвари, одежди и књига, као и новца које моле од цара (Крыжин–Бычков 1872: 270).

Верховский и др. 1879: col. CCCCXLII). Након што је крајем априла 1722. Головкин обавестио Свети Синод о писмима митрополита Мојсија (Крыжин–Бычков 1872: 266–267), цар је 11. маја донео одлуку да се за 12 цркава поклоне одежде и богослужбени комплети књига. Те ствари су предате Малаеску до краја 1723, али се он с њима вратио митрополиту тек средином 1724, јер је чекао и цареви одлуку о слању учитеља за рускословенску школу у Српској земљи (Верховский и др. 1879: col. 729–731; Каптерев 1891: 474–475; Грујић 1910: 102, No II; Грујић 2013: 52–56).⁵¹ У лето 1732. и вршачки епископ Максим отправио је посланство цару, овлашћено да за шест манастира у тој епархији моли богослужбене комплете, међу њима и требнике, јер су „едва не до основания были разорены от злочестивых турков“. Вратили су се средином наредне године са свиме што су молили (Бажова 1984: No 62).

Осим митрополитових посланстава, и она српских манастира поново су се отиснула пут Москве. Раваничани су одмах по завршетку рата упутили молбу цару за помоћ, али су добили само новац (Димитријевић 1922: 218). И наредних година низала су се монашка посланства, „понеже въ прошедшихъ 1716, 1717 и 1718 годахъ во время войны у цесаря римскаго съ Турки монастырь оныя безбожные Турки разорили, всѣ церковныя утвары, сосуды и ризницу побрали, а книги церковныя пожгли“: у марту 1721. монаси Бешенова (Димитријевић 1922: 208–211),⁵² у јуну исте година из Ремете (Димитријевић 1922: 193–194), почетком 1724. Крушедолци (Димитријевић 1922: 197–198), сви са истим тегобама и истим очекивањима. Руски трговци књигама постају све чешћи гости на подручју Београдске и Карловачке митрополије од двадесетих година XVIII века (Костић 1932: 25–26; Лещиловская 2006: 118–119). То се види и по забранама увоза руских књига, 1727. и 1731, а 1728.

⁵¹ Посредством архимандрита тврдошког Леонтија, митрополит је у марту 1726. послао писмо Светом Синоду у којем се захваљује за послате црквене књиге и утвари (Верховский и др. 1879: col. CCCCXLIII; Каптерев 1891: 475; писмо није сачувано, али се помиње у митрополитовом писму Синоду од 27. августа исте године). О поклону Петра Великог митрополит Мојсије говори и у писму цару Петру II, 8. јула 1727. (Верховский и др. 1879: col. CCCCXLVIII).

⁵² Том приликом предали су и препоруку карловачког митрополита Вићентија Поповића, од 15. јуна 1720, у којој се каже да Турци „книги церковныя огню предаша“; добили су само новац и дозволу да скупљају милостињу.

руским трговцима конфисковане су књиге на граници.⁵³ У манастиру Бођанима данас се чува московски требник, који је поп Марко купио 1721. од Московита Андреја у Сомбору (Момировић 1, 1993: Но 201; Долгова и др. 2013: 597).⁵⁴ Максим Суворов поклонио је 1731. требник манастиру Хопову (Стојановић 2, 1903: Но 2573; Долгова и др. 2013: 598).⁵⁵

Митрополит Мојсије настојао је да опорави фонд црквених књига и тиме што је наметнуо обавезу да свака црква има богослужбене књиге, како се види из његове „Уредбе“ за свештенство из 1724. (Руварац 1898: 199). Штавише, руски учитељ у Београдско-карловачкој митрополији, Максим Суворов, тражио је у писму од 15. марта 1727. да митрополит заповеди да се уведу у богослужење „у великој цркви“ само нове (руске) књиге, а старе и расколничке узму на двор (Руварац 1910: 83). Митрополит Мојсије уздржано га је одбио, али је његов наследник, Вићентије Јовановић, широм отворио врата руској књизи у српском богослужењу. И он је, додуше, тражио помоћ од Русије априла 1732. – „Между осталима же и лишение книг славянских, как поучител[них] и церковных, так и зело потребных школных, нужду великую имами“ (Бажова 1984: Но 58; Долгова и др. 2013: 396–398) – а 1733, у правилима за свештенослужитеље, налаже им да сваки мора имати пет основних књига, међу којима и Требник, које обавезно морају бити Московске типографије, односно Кијевске уколико су одобрене од Синода. Заправо, већ крајем 1732. године, пред почетак визитације Сремске епархије, у инструкцији свештеницима, намеће се управо ова обавеза (Руварац 1902: А, стр. 21). Она је поновљена 3. марта у Правилима за свештенике (Вукашиновић 2010: 168–172; Пузовић 2014: 42, 48–49), потом 12. маја у Правилима за протопрезвитере

⁵³ Митрополит Вићентије Јовановић молио је 1731. преко новгородског митрополита царицу Ану да наложи руском посланику у Бечу дипломатске кораке ради поновног успостављања слободне продаје руских књига у Хабзбуршкој монархији, иначе „наш народ в’ малое врѣмя в’ великое осквденіе в’пасти бѣдет’ от такових’ церковных’ и вчител’них’ книг’ не имѣючи ми сами“ (Грујић 1910: 116; Денић 2010: 186).

⁵⁴ Уп. и податке о куповини књига од „Москала“, 1723. године (Момировић 1, 1993: 206, 209, 211; Долгова и др. 2013: 597–598).

⁵⁵ Архимандрит невски послао је књигу на поклон митрополиту Мојсију Петровићу (Стојановић 2, 1903: Но 2565).

(Руварац 1903: 275) и, најзад, 1. новембра у Правилима за монахе, где стоји: „Такожде и къ прочимъ тайнамъ служению въ книзѣ Требницѣ печаты Московскія“ (3. правило), те да све књиге које се користе у манастиру морају бити „печаты московскія новыя“ (4. правило) (MARTIN–PETIT 1907, col. 667).

Међутим, и пре но што су се, током четврте деценије XVIII века, подручни епископи, старешине манастира и свештеници дали у набавку обавезних књига московске штампе,⁵⁶ рекло би се, према извештајима о визитацијама епархија обављеним крајем 1732. и током 1733, дакле пре но што је митрополитова заповед почела да даје резултате, да је Велики требник с Епитимијним номоканоном Никонове редакције већ увелико био распрострањен на подручју Београдско-карловачке митрополије. Визитацијом Сремске епархије, децембра 1732. и јануара и фебруара 1733, обухваћено је 106 насеља (села, шанчева, места и вароши) – од тог броја 20 цркава имало је Велики требник московски, три српски, једна кијевски, а 82 цркве нису имале никакав требник; изражено у процентима, од укупног броја цркава 18.87% имало је Велики требник, а у односу на број оних које су имале Требник, то је 83.33%. Од 164 испитана свештеника током исте визитације, 62 имало је Велики требник московски, 10 српски, 11 кијевски, 3 мали московски, 1 лавовски, а 77 попова нису имали никакав требник; дакле, од укупног броја свештеника, њих 37.80% имало је Велики требник, а у односу на број оних који су имали Требник удео износи 71.26% (Руварац 1902: А, стр. 37–118). Према подацима из Извештаја митрополитовог егзарха Максима Ратковића о стању цркве у северним и североисточним областима Краљевине Србије у лето 1733, од 68 испитаних свештеника и јеромонаха, њих 25 имали су Велики московски требник,⁵⁷ а још четворица Мали московски требник, кијевских 11, српских 7, влашких 3, а 18 попова није имало никакав требник; изражено у процентима, од укупног

⁵⁶ Рецимо, епископ бачки Висарион Павловић молио је 1739. књиге од Руског синода, а у списку који је приложио молби на првом месту је наведен Требник (Димитријевић 1922: 61–63).

⁵⁷ Свештеник у Поречу, Димитрије Поповић, имао је приликом визитације 1730. два кијевска и два српска требника (Витковић 1884: 135), а три године доцније три велика требника московска (Исто: 162).

броја свештеника њих 36.76% имало је Велики требник, а у односу према броју оних који су имали Требник, удео Великог московског износи 50%. Од свих цркава само је манастир Витовница имао четири велика московска требника, а у осталима је забележено још четири српска требника (Витковић 1884: 117–324).⁵⁸ Попис Пожаревачког егзархата Београдске епархије из 1734. обухватио је 21 село и 20 свештенослужитеља, од којих су шесторица имала Велики требник московски, а двојица Мали требник, двојица српски, један кијевски; међу њима двојица од књига поседују само Требник московски, а један само Мали требник московски. У процентима, у односу на укупан број свештеника то је 30%, а у односу на број оних који су поседовали Требник, удео износи 54.55% (Руварац 1905: 102–116).

Из овог узорка се види да је до почетка четврте деценије XVIII века, међу оним свештенослужитељима Београдско-карловачке митрополије који су поседовали Требник велика већина имала управо Московски велики требник с Епитимијним номоканонем. Како су митрополитова правила почела с временом давати резултате, њихов број је наставио да се увећава. Док се 1732/1733. удео свештеника с Великим требником у укупном броју свештеника одређене провинције кретао између 30 и 40%, тај проценат је већ у року од неколико година порастао на готово 80, ако је судити према попису Епархије ваљевске из 1735/1736. Тада је забележено да од 42 испитана свештеника, њих 33, или 78.57%, имају Велики требник (Руварац 1905: 171–197). То је, дакле, постотак који се добијао, до пре само неку годину, у односу на број свештеника који су имали Требник. У Ваљевском дистрикту, рецимо, према подацима с почетка 1736, у свим селима свештеници имају Московски велики требник, осим

⁵⁸ У засебном опису манастира Рукумије из 1733. стоји да два бивша свештеника имају своје московске требнике (Грујић 1914: 162, 163), а у истом таквом опису манастира Винче како јеромонах Симеон има свој Требник московски (Исто: 168). Према Протоколу манастира Раванице из августа 1733. ниједан монах није имао Московски требник, већ углавном лавовске и кијевске, али манастир поседује један Велики требник московски (Денић 1992: 93–95, 128). У односу на захтев монашких Правила митрополита Вићентија Јовановића да се има служити према Типику московском и Требнику, те да се морају набавити књиге московске печатње, изјавили су да до тада таквог уређења није било, али да ће поступити према правилима (Исто: 88).

у једном где је забележен Српски требник, тј. у осам од девет села, што даје 88.89% (Руварац 1905: 181–187).⁵⁹

Како видимо, по црквама и манастирима оног дела Српске земље који се налазио под духовном влашћу београдско-карловачког митрополита до двадесетих година XVIII века забележено је значајно присуство Великог требника московске печатње, који је у прилогу имао и први део млађег Епитимијног номоканона. Уколико је пак сам Стефан Стојковић, митрополитски егзарх, одговоран за прављење извода из Номоканона, он је одговарајућу књигу вероватно прво потражио у митрополитској библиотеци. А према сачуваним инвентарима библиотеке, тамо ју је и могао наћи. Најранији инвентар потиче из 1726. и у њему стоји да се у „долапу више врата“ налазе један Велики и један Мали требник, свакако московске печатње (МСПЦ, Г, No 232; уп. Денић 2010: 84). Инвентар Београдско-карловачке митрополије, довршен 8. новембра 1729, бележи два требника велика московска и исто толико малих, а „у другом ормару“ један требник велики (Исто). Инвентар митрополитског двора у Београду из 1730. наводи три велика требника, а посебно један велики и два мала требника (АСАНУК, МП А 1737/526, стр. 17, 18).⁶⁰ Инвентар митрополитског двора у Карловцима из 1731. броји четири требника „на велико коло“ (АСАНУК, ЗРК, Протокол, No 4 [стари No 19]; уп. Руварац 1919: 7), а онај митрополитске библиотеке у Београду, начињен две године доцније, наводи четири требника „на велико коло, оправљени“ и два требника „на мало коло, оправљена“ (Грујић 1914: 114–116).

Према горе саопштеним подацима, јасно је да је на подручју Карловачке митрополије, потом и Београдске, у прве три деценије XVIII века, Велики требник с Епитимијним номоканоном Никонове редакције био широко распрострањен. Стефан Стојковић или

⁵⁹ Према записницима о имовини свештеника у Крајини, из марта 1736, већина испитаних свештеника имају свој требник, али није назначено које је штампе. Међутим, пошто се српске и влашке књиге наглашавају, вероватно су у питању руски требници (Грујић 1914: 183–191).

⁶⁰ Московски порекло књиге наглашава се само уколико постоји дело исте врсте српске штампе или у рукопису. На пример, московска јеванђеља, насупрот српских рукописних; московски пентикостари насупрот пентикостара тип српски и сл. По свој прилици, остале књиге, код којих није посебно наглашено да су рукописне или српске, пореклом су из Москве.

состављач његова предлошка имали су више него довољно прилика да у њему нађу предложак за свој извод. Истини за вољу, млађи Епитимијни номоканон није престао да се умножава ни преписивањем, о чему сведочи рукопис преписан 1715. у Бешенову, данас у Збирци Радослава Грујића No 63, у Музеју СПЦ.

ИЗВОД ИЗ МЛАЂЕГ ЕПИТИМИЈНОГ НОМОКАНОНА ПРЕМА КОВИЉСКОМ ПРЕПISУ

КС садржи следећа правила, према Павловљевој нумерацији: 28^{a-d}-52, 54, 55, 59-78, 86, 87, 91-106, 115, 112, 123-128, 144, 165-168, 173-174, 179-187, 191-194. Највећи део садржине КС чине казне за блуд, прељубу, двоженство, недозвољене брачне везе и противприродни блуд, затим блуд монаха. Бројне су и казне за кривоклетство, крађу, разбојништво и обесвећење гробова, увреде и насиље и угрожавање тела и живота деце. Већином су изостављена правила с казнама за преступе свештеника и монаха. Ево уопштеног описа садржине правила која су изостављена: 1-6 о клирицима; 7-10 о убиству; 11-12 о одрицању од Христове вере; 12-24 о сујевељу и вештичарењу; 53 о свештенику који склапа незаконити брак; 56-57 о свештеницима који учествују у народним забавама; 79-83 о монашком постригу; 84-85 о младим монасима; 88-90 о монасима; 107-111 о бежању монаха из манастира; 113-114 о непослушности монаха; 116-118 о имовини у манастиру; 119-120 о духовницима; 121-122 о забрани световњацима да наређују свештеницима; 129-130 о обавезама родитеља према деци; 131-132 о ограничењима у исхрани; 133-134 о односима с варварима и Јеврејима; 135-143 о свештеничким преступима (крађа, камата, пијанство, мито); 145 о злоупотреби причешћа; 146-153 опет о свештеничким преступима (одлазак на световни суд, непослушност епископу, заклинање с Латинима, одлучење, крштавање турске деце); 154-157 о односима с јеретицима; 158-161 о преступима свештеника на служби; 162 о томе да се не ради недељом и празником; 163-164 о освештавању уља; 169 о томе када се не служи помен; 170-172 о забрани забава и спавања у цркви; 175 о симонији; 176-177 о неумереном украшавању; 178 о самоубици; 188-190 о онима који издржавају епитимију; 195-197 о одстрањењу из цркве; 198-199 о свештеничким судовима;

200–210 о крштењу; 211–212 о кумству; 213–215 о светој проскомидији; 216–228 о четрдесетници, среди и петку – правила поста.

Приликом приређивања издања текста задржани су изворна интерпункција и инвентар слова. Скраћенице су разрешене. Киноварна слова се преносе полумасним слогом. Од редно-надредних знакова, пајерак се даје у стандардном облику. Парцелисање целина врши се превасходно према изворној нумерацији и насловима, а где је она изостављена или је реч о потцелинама, на основу увида у употребу киноара, нарочито у његовој комбинацији с одређеним интерпункцијским знацима (пре свега онима којима се обележава свршетак целине /∴/, /•/, /:~). Ретка различитија из Софијског преписа наведена су непосредно испод текста одговарајућег правила.

Употребљене заграде:

( ) обле заграде – разрешавање скраћеница с титлом, уз спуштање натписаних слова

[ ] угласте заграде – разрешавање скраћеница без титле, уз спуштање натписаних слова

< > стреласте заграде – воспостављање недостајућих слова (необележено скраћивање или испуштање слова)

// // удвојене косе црте – текст дописан на маргини

|122^г

:кѣ: //вас(нлѣа) : вел(никаго) : прав(нло) :нѣ ,ѣѣ ,ѣѣ//⁶¹

Прелюкодѣи , или мѣжеложникъ , или скотоложникъ , или птицеложникъ , аще покаетъ се ,ѣѣ: лѣтъ , запрещеніе да прїиметь :

Блвдникъ ,ѣѣ: лѣтъ , да не причеститъ се по нѣѣ мѣ правилв великаго васнлѣа.⁶²

⁶¹ Упуте и унакрсне референце на маргинама преузете су дословно из Н. Овде се упућује на Правила Василија Великог, преписана у Законоправило светог Саве као 21. глава, под насловом: Светаго и великаго васнана. ѿ послани иже къ адѣфлаохню епискоупоу нконинскомоу. и къ днѣodoroу. и къ ннѣм нѣкымъ посланыхъ правилъ .ѣѣ. (Новаковитѣ 1907: 82, 107, 395; Троицки 1956: 68, 69; Законоправило 2005: 499, 532, 533).

⁶² Троицки 1956: 67; Законоправило 2005: 532.

:кѣ: //ниж(е) прав(ило) :рпг://

С(в)ещенникъ съблѣдывин , или прелюбо|122^удѣнство , или мѣже-лож[ь]ство , или скотолож[ь]ство , или птичелож[ь]ство съдѣявын , или мѣжененствов[ь]вокавын на свою женѣ , или вѣхвомъ себе предавын , да из[ь]вѣрьжет' се по ѿа мѣ правилѣ , великаго василїа : ⚭ ,⁶³

кѣ:

Съ своею сестрою |123^г единоотачною , и единоматернею съблѣдывин и осквѣр(ь)нивын се , ·к· лѣтъ да не причестит' се , по ⚭ мѣ правилѣ , великаго василїа :⁶⁴

Мат·фен же , въ постъницѣ г(лаго)летъ ·ѣ: лѣтъ⁶⁵ , а нже от[ь] самого от(ъ)ца , или от[ь] самыѣ матере есть сестра ·в: лѣтъ , по правилѣ |123^у великаго василїа :⁶⁶

⟨а⟩

А нже съ невѣстою сыновнею , и съ тачею , и с матерію тачиною съблѣднть ·а: лѣтъ: по ⚭ мѣ , и ⚭ мѣ , правилѣ тогожде : ⚭⁶⁷

мѣ , и ⚭ мѣ , om. Sof.

·ла:

Съ братнею же невѣстою десеть · лѣтъ ·

·лв:

Съ сестриною пьр(ь)вою сестрою , десеть · лѣтъ ·

:лг:

Съ второсестриною |124^г десеть , лѣтъ , ~

·лд:

Съ квдою , среть , съ матерію приемъници своеѣ ·а: лѣтъ ,

⁶³ Новаковиѣ 1907: 246; Законоправило 2005: 529.

⁶⁴ Треба 67. правило Василија Великог (Новаковиѣ 1907: 175; Законоправило 2005: 534).

⁶⁵ Состав отъ правилъ святаго ѱвана посника, у допунском делу Синтагме Матије Властара, поглавље ѱ кровомѣсни (Троицки 1956: 69). Исто и у саставу а се правила святаго ѱвана посника, преписиваном уз текст Скраѣне синтагме Матије Властара (Флоринский 1888: 224). Додуше, Посник када говори о 15 година забране причешћа, позива се на Василија Великог.

⁶⁶ 75. правило Василија Великог (Новаковиѣ 1907: 175; Законоправило 2005: 538–539).

⁶⁷ Треба 76. и 79. правило (Новаковиѣ 1907: 175; Законоправило 2005: 539).

·лѣ:

Съ приѣм'ницею же своєю , дванадест(ъ) лѣтъ ,
дванадест(ъ) : recte двадест(ъ)

·лѣ̄:

Съ жениною сестрою одинадесетъ , лѣтъ ,

·лѣ̄̇:

Съ двѣма сестрама дѣ̄, лѣтъ , такожде и жена съ двѣма братома дѣ̄,
лѣтъ • |124v

·лн̄. //·ї̄. мо[сѣова] : ·к̄. стнх[ь] , ·лї̄://⁶⁸

Иже на маѣхъ въз'ненстовн се ·вї̄: лѣтъ , такоже и съ сестрою от[ь]
от(ъ)ца тогожде , по ѡѣ̄ мв правнлв , великаго каснлїа : ~⁶⁹

:лѣ̄̇̇:

Детораст'лѣнїе женьска пола , сиречь ниже ·вї̄: лѣтъ , мат'фен на вї̄:
лѣтъ , по с(ве)тому юван'нв пост'никв запрещаеть : † ,⁷⁰ |125r

ї̄: Ѡ женах[ь] :

Также запрещают' се и жены , егда не имать мзжа , (аще же имать
мзжа)⁷¹ , прелюбодѣнства дьржи правило : сиречь , множаншаа лѣта въ-
сег'да дьр(ъ)жн , //сава , [мон]ах[ь]⁷² , вс(тавь) , глав(а) , ·фї̄://⁷³ С:миреномь
(!) от[ь] женъ въз'дьр(ъ)жатн се въсь с(ве)ты великїи постъ , аще ли падет'
се съ женою своєю въ с(ве)тын постъ , |125v то ни на пасхъ да причестит'
се , занеже въсь постъ ѡбесїаст'вова : бѣльцель бо от[ь] женъ своихъ за-
кон'ных[ь] съблюдатн се такоже рече се на въсь постъ :

·лї̄а , //ниж(е) , прав(ило) ·рп̄г̄: ·рп̄д̄: ·н̄ ·сѣ̄://

Иже на женъ свою мзжеско въз[ь]ненстовн се , сиречь въ еже чрезъ есте-
ство ·сї̄: лѣтъ , да не причес|126rтит' се , с(ве)щен'никъ же да не бываетъ , —
ниж(е) . om. Sof.

⁶⁸ Стари завет, Трећа књига Мојсијева, глава 20, стих 11.

⁶⁹ Новаковић 1907: 175; Законоправило 2005: 539.

⁷⁰ Нисам идентификовао ово правило међу саставима и одредбама припи-
саним Јовану Поснику у Синтагми Матије Властара.

⁷¹ Овај одељак грешком је изостављен у КС. Налази се у СП, ПН и Н. Ре-
конструисан је према Н.

⁷² Скраћеницу ѧ разрешавамо као криптограм α (μόνος) + χ = μοναχός, што
је већ запажено у неким српским споменицима (В. Савић).

⁷³ Није јасно на које дело се упућује. А. С. Павлов је помишљао да је реч о
Уставу св. Саве Јерусалимског (Павлов 1897: 167; уп. Горчаков 1874: 69–70).

⟨лѣ⟩

Такожде и жена оуправ'лает' се , аще по воли ен бысть : аще ли по нѣждѣ , лег'чѣе и мнѣе , такоже вѣси бываемое , такожде и на чюждѣю мѣжеско въз[ъ]ненствов'ль се , ѿ: лѣтъ : † —

лѣ:

Ротител(ь) , си естъ , клет'во престѣпникъ , |126^v лѣтъ , ѿ: по ѿг' мѣ правнаѣ великаго василїа • † , —⁷⁴

Ротител(ь) : Родител(ь) Sof.⁷⁵

лѣ:

Ѧ иже по нѣждѣ , ѿ лѣтъ , по пѣ мѣ правнаѣ , тогожде , такожде и л'же свѣдитель :⁷⁶

лѣ:

С(вѣ)щен'никъ ротивын се , аще и по нѣждѣ , да извър(ь)жет' се , по кѣ мѣ правнаѣ , с(вѣ)тыхъ апостоловъ ,⁷⁷ |127^r

:лѣ:

Татъ аще исповѣсть се самохот'нѣ , едино лѣто да не причестит' се , и да платитъ тат'вѣ , аще въз'можно , аще ли обличен(ь) вздетъ ѿ: лѣта , по ѿг' мѣ правнаѣ , великаго василїа : ~⁷⁸

лѣ:

Татемь прїимател(ь) тако татъ запрещает' се , сиречь едино |127^v лѣто да не причестит' се : —

лѣ:

Разбонникъ тако оубѣнца запрещает' се , по ѿ мѣ правнаѣ с(вѣ)таго григорїа нис(ь)скаго • ~⁷⁹

⁷⁴ Треба 64. правило (Новаковиѣ 1907: 304; Законоправило 2005: 534).

⁷⁵ Иста грешка и у препису у БМС, РР I 17.

⁷⁶ Новаковиѣ 1907: 304; Законоправило 2005: 541.

⁷⁷ Новаковиѣ 1907: 245, 302; Законоправило 2005: 126

⁷⁸ Новаковиѣ 1907: 351; Троицки 1956: 71; Законоправило 2005: 533.

⁷⁹ Правила св. Григорија Ниског, преписана у Законоправило као 33. глава, под насловом: Свѣтаго григорїа нусьскаго. к антонию епискоупу члестиньскомоу. правнаѣ .ї., правило бр. 6 (Новаковиѣ 1907: 372–373; Законоправило 2005: 584).

·лѣѡ:

Гробокопатеѡ(ѡ), сиречь, иже раскопаетъ гробы, да оукрадетъ нечѣто ѡт[ѡ] тѡдѡ ѡ, лѣтъ да не причеститъ се, по ѡѡѡ мѡ правилѡ, великаго васн-
лѡа : ~⁸⁰ |128^г

:нѣ:

с(ѡе)тотатацъ, си есть, иже вкрадетъ чѣто изъ цр(ѡ)кѡе с(ѡе)щен'ное, ѡт[ѡ] с(ѡе)таго жьр'тав'ника ѡѡ, лѣтъ да не причеститъ се, по с(ѡе)тому григорію нис(ѡ)скому : ~⁸¹

·нѡ:

Двобрат'нын, єдино лѣто да не причеститъ се, по ѡ мѡ правилѡ, вели-
каго васнлѡа⁸². (Нин же глаголютъ, два лѣта): ~⁸³

·нѡѡ:

Троебрат'нын, аще |128^в ѡбо не имать дѣтен, лѣта ѡѡ да не причеститъ се, аще же имать дѣти лѣтъ ѡѡ, егда есть ниже ѡѡ, лѣтъ, чл(о)в(ѡ)къ • Аще же есть више ѡѡ, лѣтъ, и имать дѣти, непрощено есть троебрат'їе, по б(о)жест'вен-
нымъ правилом(ѡ) мат'ѡеѡ, ѡ, стихын, ѡѡ главы, книги съ|129^гєдиненїа⁸⁴, и не ѡстави да бѡдетъ • † ,

·нѡѡ:

Аще кто съ ѡбрѡч'ницею своею слѣситъ се, прежде вѣн'чанїа, лѣто ѡѡ да запрѣтитъ се, оудръжае се ѡт[ѡ] причестїа, такоже ѡѡ деветое правило, великаго васнлѡа, ѡ чат'цѡ повѣлѡаетъ, с(ѡе)щен'никъ же сицевын не |129^г бѡваетъ, тако бракъ вкрадын : † —⁸⁵

нѣ

Аще ли кто прежде брака падетъ се с' матерїю ѡбрѡч'ницы своеє, или съ нѣмъ лицемъ рода єе, въз'браняетъ се таковыи бракъ • Аще ли послѣ брака бѡваетъ сьгрѣшенїе, не распѡщаютъ се, но запрѣщаютъ се, тако |130^г

⁸⁰ Треба 66. правило (Новаковиѡ 1907: 505; Троицки 1956: 72; Законоправило 2005: 534).

⁸¹ Правило 8 (Новаковиѡ 1907: 325; Законоправило 2005: 585).

⁸² Новаковиѡ 1907: 164; Троицки 1956: 68; Законоправило 2005: 503.

⁸³ Реконструкција према Никоновом издању 1658.

⁸⁴ Синтагма Матије Властара, састав Г, глава 4, одељак ѡ свит'цѡ сьєдїненїа (Новаковиѡ 1907: 166–167). Реч је о знаменитом акту патријарха Николе Мистика (τὸμος ἐνώσεως) из 920. године, донетом поводом четвртог брака цара Лава VI.

⁸⁵ Новаковиѡ 1907: 187–188; Законоправило 2005: 536.

и крѣвосмѣшенїе сѣтворшїи , по ѿѿ, главѣ , ·Г· стїхїа , въ мат·фен канонѣ же сицевымъ естъ ѿѿ, лѣтъ : †⁸⁶

·Н·Ф·:

Иже малакїю сѣтвори , да свхо іастъ , ·Л· дни , по с(вє)томы іоаннѣ пост·никѣ , и да творитѣ на всакъ д(ь)нь поклоновъ сто , ꙗще же не може-тъ свхо |130^v іасти , да вдръжитѣ се ѿт[ь] причестїа ·ѿ·, лѣто , и поклоновъ ·Н·, на всакъ д(ь)нь : †⁸⁷

·Ѹ·:

Смѣшающїи се дрѣгъ съ дрѣгомъ , тако свгъбѣ дѣлающе малакїю , свхо іасти нмѣтъ , днїи ·Н· или да не причестетѣ се два лѣта , твореще пок·лоновъ ·Н· на всакъ д(ь)нь: — |131^r

·Ѹ·ѿ,

ꙗще ли кто ѿт[ь] причест·никъ , прежде с(вє)щенїа въ страсть малакїи падеть , пьр·вѣе под[ь]лежитѣ канонѣ малакїи , таже рѣкополагаетѣ се · По рѣкоположенїи же въ невѣдѣнїи сїе творивы , с(вє)щен·ства да естъ праз·данъ лѣто ·ѿ·, въ вѣдѣнїи же паки то |131^v сѣтвори , да нз·вѣр(ь)жетѣ се : —

·Ѹ·ѿ:

Монахъ же невѣжа⁸⁸ днїи ·Ѹ·, запрещаетѣ се свхоїденїемъ , по великомъ василїю · ꙗще же с(вє)щен·никъ естъ с(вє)щенничаскимъ запрещаетѣ се : ~ † , с(вє)щен·никъ естъ от. Sof.

⟨ω женахъ ·⟩⁸⁹

·Ѹ·Г·:

И жены елнцы валаютѣ се съ мѣжи , или сами си малакїю твореть , запрещенїе |132^r малакїи да прїимѣтъ : нко и тїи малакїю т·вореть , такоже и мѣжїе ·

·Ѹ·Д·:

Тимофєа алеѡандрїискаго , правило , ·Ѹ· жена въ теченїи свѣта , си-реть обыч·но своа нмѣшата , не причещаетѣ се въ пасхѣ , дон·деже ѿчїстїтѣ

⁸⁶ Синтагма Матије Властара, састав Г, глава 15, одеѣак Ѧ сѣрстѣв·шнмъ се съ своєю тѣшею (Новаковиѣ 1907: 191).

⁸⁷ Новаковиѣ 1907: 358; Троицки 1956: 66–67. Извор и за наредна два поглавља.

⁸⁸ У рукопису је написано невѣж·. Могоа би се очекивати облик невѣж(а) (незналица), али у Н стоји невѣжа, без скраћивања.

⁸⁹ Тако у СП, ПН и Н.

се⁹⁰ : ни же вѣходитъ въ цър(ь)ковь , до ·ѿ· днѣи : |132^v ни же смѣшаетъ се съ мѣжелъ свонмъ сицеваа , доньдеже очиститъ се , по (вє)толимъ иваннѣ постнникѣ.⁹¹ Вѣ ино же време дрвгъ дрвга да не лишаетъ , по ап(о)с(то)лѣ , тачю въ време причестїа , и антидора въ недѣлах[ь] , и въ нарочитые праздники , и сїе по сьгласїю : ~ |133^r

въ теченїи свцаа от. Sof.

·ѿ·ѿ·

Рожьцаа въ великую седмичу , гастъ масло , и вино пїеть , по осломѣ правилѣ с(вє)таго тимофеа : ~⁹²

·ѿ·ѿ·

Мирстїи въ с(вє)тын олтарь да не вѣходеть , ни мѣжїе , ни жены , по ·ѿ· мѣ правилѣ , еже въ трѣлѣ⁹³ , инокиня же вѣходитъ и помѣтаеть , |133^v по ·ѿ· мѣ правилѣ , с(вє)таго никѣфора цареградскаго⁹⁴ . Но ни же вьносити въ жьр(ь)тъвникъ ино что , развѣ тачю священнаа по ·ѿ· мѣ правилѣ с(вє)тых[ь] ап(о)с(то)лѣ , ни же излишьные просфоры , но вьнѣ въ храмѣ полагають се : ~ ,⁹⁵

правилѣ² от. Sof.

·ѿ·ѿ·

Аще инокиня⁹⁶ |134^r наслаема бѣдетъ , или дѣвица от[ь] господара своего , или инаа жена от[ь] кого , и гавитъ се пьрвое житїе еє чисто ·ѿ· днѣи запрѣщаетъ се , или едино лѣто , да не причеститъ се . Аще ли испьрѣа житїе еє беше сквѣрно , [еже]⁹⁷ владѣ творещих[ь] , запрѣщенїе |134^v прїиметь , по

⁹⁰ Правила Тимотеја Александриског, преписана у Законоправило као 34. глава, под насловом: Тимофеа архиепискоупа александрскаго. єдиногъ отъ ста и пѣтдѣсетъ светынхъ отъць. иже въ константин градѣ на македонїа събравшихъ се, правило бр. 7 (Законоправило 2005: 586).

⁹¹ Троицки 1956: 69.

⁹² Новаковиѣ 1907: 207; Законоправило 2005: 586.

⁹³ Новаковиѣ 1907: 128; Законоправило 2005: 459–460. Исто: 459–460.

⁹⁴ Састав Іже въ светынхъ никѣфора константинова града, исповѣдника правила о црьковныхъ яго съинїенїихъ, и иже съ нїмъ светынхъ отъць, у допунком делу Синтаге Матије Властара, правило бр. 15 (Троицки 1956: 76).

⁹⁵ Новаковиѣ 1907: 337; Законоправило 2005: 118.

⁹⁶ У издању А. С. Павлова стоји монахиня, према њему савременим штампаним требницима с Номоканонѣм, али у издањима из 1658, 1680. и 1689, која сам користио, стоји инокиня.

⁹⁷ Речца „еже“ уоквирена угластим заградама преузета је дословно из Н.

ѿ мѧ правилѧ с(вѣ)таго никѡфора ц(а)реград'скаго⁹⁸ • Великѣи же василѣе , въ мѡѡ мѧ своелѧ правилѧ , наслован'нѧю рабыню от[ъ] господина своего , без' епитемѣи имать , а иже волею , яко бла҃д'ница оуправ'ляет' се : —⁹⁹

или дѣвица : наславѣла дѣвица Sof.

Иже въ хал'кидонѣ с(вѣ)тыхъ отъць |135^г

·ѿн:

Ище ꙗже отроца нераденѣа ради ѡмретъ некръщен'но ·ѿ· лѣта сицевын да не причестит' се¹⁰⁰ , и на в'сакъ д(ь)нь да творить поклоновъ двѣ стѣ , и да постит' се п[о]н[е]дѣ[л]окъ¹⁰¹ средѧ , и петакъ , Ище ли текзѧтъ къ с(вѣ)щен'никѧ , а с(вѣ)щен'никъ не брѣжетъ · грѣхъ естъ с(вѣ)щен'никѧ |135^в

с(вѣ)щен'никѧ , а om. Sof.

·ѿѡ:

Жена спецѧта , и <оу> съсѧз младен'ца своего оубив'шѧта , лѣтъ ·ѿ· да не причестит' се : ~

·ѡ:

Пренебрег'шѧта чревоношенѣе свое , сиречь рожд'шее се на пѧти дѣтнѣе , и сѣе ѡмретъ , яко оубѣица запрещает' се , по лѣ мѧ правилѧ великаго василѣа : † —¹⁰² |136^г

·ѡа:

Ище ли за простыню и недовлѣнѣе , или сквѣдсти ради нѧж[д]ных[ъ] , или яко пѧсто естъ мѣсто , не запрещаете (!) , по нѣ мѧ правилѧ , тогожде : † ,¹⁰³

·ѡб:

Ище каѧ жена снѣстъ былѣе , или иное что сътворить , и збѣетъ отроца въ чрекѣ своелѧ , оубѣица |136^в естъ по бѣ мѧ правилѧ великаго василѣа¹⁰⁴ • Такожде сътвор'шѧта , и давшѧта сицевое былѣе , по с(вѣ)тому ѡан'нѧ пост'никѧ : ~¹⁰⁵

⁹⁸ Троицки 1956: 77.

⁹⁹ Новаковиѣ 1907: 459–460; Законоправило 2005: 528.

¹⁰⁰ Троицки 1956: 71.

¹⁰¹ Скраћено пѣлокъ као и у штампаним руским великим требницима с Номоканонем 1680. и 1689.

¹⁰² Новаковиѣ 1907: 209–210; Законоправило 2005: 520–521.

¹⁰³ Новаковиѣ 1907: 209–210; Законоправило 2005: 529–530.

¹⁰⁴ Новаковиѣ 1907: 208–209; Законоправило 2005: 502.

¹⁰⁵ Троицки 1956: 70.

·бг:

А иже въ аг'кврѣ с(вє)тынъ съворь , въ кѣ мѣ своемь правилѣ , блад'ни-
цямь раст'лив'шимъ и погвѣльшим(ь) младен'цы свое ꙗ'лѣтїемь |137^r за-
прещаетъ , такожде и дав'шымъ таковаа растантел'наа : ~¹⁰⁶

·бд:

Тѣмьже запрещенїемь под[ь]лежатъ , по юван'нъ пост'никъ , аще по-
вѣр(ь)гають дѣти свое въ распѣтїи , или въ вратѣхъ град[ь]скихъ , и аще
не ем'летъ его кто въ воспитанїе , и прилежанїе свое : |137^v зане елико по
намлѣренїю своемъ , оубици сѣтъ : ✚ , —¹⁰⁷

:бє:

Аще жена изъвьръжетъ дѣтице свое неколею , лѣто едино да не приче-
стит' се : ✚

·бѕ:

Иже напаають дѣтица своя , г(лаго)лемыми ант'исикотї¹⁰⁸ , едино
лѣто да не причестет' се , аще же бѣ |138^r некръщен'ное , ннединь грѣхъ : ✚ ,

·бѣ: ѿ монасѣхъ

Монах[ь] или монахиня , аще прїидятъ въ ѡбщенїе брака , сиречь ,
аще ѡженет' се , не сѣдит' се то бракъ , но блядь : или наипаче рещи , пре-
любодѣнство , сего ради донеланже не распѣтет' се въ цѣр(ь)|138^vковѣ да не
въходеть , но да ѡт[ь]лѣчет' се , по ·ѕ·мъ правилъ , великаго василїа¹⁰⁹ , аще
ли славит' се имя ѡмрети без' покаанїа , да не погрѣбають ихъ , ни же да
твореть имя поминь , нбо чужди сѣтъ христїан(ь) : ~ ,

·бв:

А еже въ трѣхлѣ правило :мд· сицевых[ь] |139^r по распѣщенїи ·ѕ· лѣтъ
запрещаетъ , аще ѡт[ь] своего іакѣ пронзъволенїа на покаанїе прїидятъ¹¹⁰ ,
аще же не повинят' се , но пребздятъ въ нечистотѣ , паче же прекословити
начнѣтъ , прелюбодѣанїа правиломь да запретет' се • Подов'нѣ и блядь
сѣ|139^vтворша монаха тоежде правило ѡправляетъ , а не іакоже прелюбо-
дѣа , и сїе мню правило дѣр(ь)жати кромѣ великаго ѡбраза : ✚ ,

¹⁰⁶ Новаковиѣ 1907: 208; Законоправило 2005: 203–204.

¹⁰⁷ Троицки 1956: 71; уп. Новаковиѣ 1907: 210.

¹⁰⁸ Уп. Павлов 1897: 196–199.

¹⁰⁹ Новаковиѣ 1907: 411–412; Законоправило 2005: 504.

¹¹⁰ Новаковиѣ 1907: 413; Законоправило 2005: 446.

:ѣѣ:

Ѹще с(вѣ)щен'никъ или монахъ , не ѹтетъ часа ,ѣ .ѣ .ѣ .ѣ , нѣстъ ѹсти
достоннѣ , и ѹще не прави|140^гтъ вьсего правила своего , ѹко мр(в)т'ва вь-
мѣниаетъ сего б(о)гъ , и да запрѣтит' се ѹкоже подобаетъ : ~

ѣ om. Sof.

:ѣѣ:

Ѹще некниж[ь]нынъ естъ монахъ , да творить на вьсакѣи час(ь) , по-
клоновъ .ѣ , г(лаго)ле: г(о)с(по)ди помилви , на вьсак(ь) час(ь) .ѣ , Ѹще ли не
можетъ творити покло|140^уновъ , да г(лаго)леть петъ сътъ м(о)л(н)т'въ , на
час(ь) , г(лаго)ле , съ вьниманїемъ : г(о)с(по)ди ин(св)се христе , б(о)городицею
помилви мѣ грѣш'наго : ÷ —

.ѣ om. Sof.

Паки тогоже василїа великаго , дръгое завѣщанїе :

Да т'ворить без[ь]книж[ь]нынъ монах[ь] , за полнощ'ницъ , вьр'ви-
ць десетъ : за оу|141^гтрьню , вьр'виць двадесетъ : за часы , вьр'виць
десетъ , за девѣтынъ час(ь) , и вѣчер'ню , десетъ , за павѣчер(ь)ню , десетъ ,
вьр'вица же да имать оузылы , сто и три : на вьсакомъ же оузылѣ да ѹтетъ
пред[ь]написан'нью м(о)л(н)т'въ . Канонъ же имъ естъ: свѣдѣ оубо малаго
|141^у образа , поклоновъ триста , схим'никомъ же , поклоновъ , шесть
сътъ : ÷ —

ѹа

Монахъ схим'никъ съблвднв , ѹко прелюбодѣи запрѣщает' се :ѣѣ .лѣтъ ,
малаго же образа сын , ѹко блвдникъ , сирѣчь ,ѣѣ ,лѣтъ : ÷

:ѣѣ:

Монахъ ѹще |142^г сѣдитъ на пирѣ съ мир(ь)скнми , съблвднл(ь) естъ : —

:ѣѣ:

Монах[ь] ѹще сѣдитъ вь домѣ своемъ , ѹко миренина вьмѣниаетъ сего
б(о)гъ . ÷ —

:ѣѣ:

Монах[ь] ѹще оставитъ ложе свое , и вснетъ ѹ дръга своего без[ь] бл(а)го-
слов'ные вины , имать запрѣщенїе , поклоновъ , .ѣѣ . ÷ |142^у

:ѣѣ:

Монахъ ѹще впитет' се , съблвднлъ естъ : и ѹще изблвуетъ сот[ь] много
питїа , такоже съблвдн : ~

:ѣс:

Монах[ь] аще что украдетъ изъ монастыра , или тинно ясть , такожде съблвдиль есть : — † ,

:ѣз:

Монах[ь] аще слыжетъ , вол'нымъ хотѣ|143^гнїемъ , имать запрещенїе сто поклоновъ великих[ь] , аще ли да спасеть д(8)шв грѣха не имать : † —

:ѣи:

Монах[ь] аще отидеть на бракъ , имать канонъ , днїи : ѣ : ~

:ѣф:

Монах[ь] аще посмѣет' се , паче всклаб'ленїа , имать поклоновъ , пять-десеть : ~ |143^в

:ѣр:

Монахъ аще идеть съ женою пьприще едино , да от[ь]лвчнт' се днїи седамь : ~ ,

:ѣл:

Монах[ь] аще лоб'жетъ жену , или отроца , имать запрещенїе , днїи ѣ , да не причестит' се , ибо ни на с(ке)тое въскр(ь)с(е)нїе г(о)с(по)дне достонть иннокъ лобызати ни же свою матеръ : — |144^г

:рв:

Презвитерь иннокъ врачвен , или живя сѣкїи , да есть празд[ь]нанъ с(ке)щен'нодѣнств'ка д(ь)нїи : ѣ :

:ѣг: //прав(ило) : ѣз, //

Монах[ь] с(ке)щен'никъ аще из[ь]вър'жень есть , трапезу тачїю да бл(а)г(о)с(ло)внтъ :—

трапезу : трапе Sof.

:ѣд:

Монах[ь] простын бїен кого , да сътворитъ поклоновъ , ѣ :

:ѣе, //павечер(їе) : //

Инокъ послѣ павечерїа , яден и пнен , |144^в да постит' се едину сед'мицу , свхогаденїемъ , и поклоновъ на всакъ д(ь)нь : ѣ : ~

:ѣс: < //поасъ// >¹¹¹

Монах[ь] аще распоашет' се на ложн своемъ , да сътворитъ поклоновъ пятьдесеть : ~

¹¹¹ Тако у СП, ПН и Н.

ⲣⲉⲓ: Вaснiлiа велнкаго ,

Ище хоцетъ кто оставити ѿбнтель въ ню же звань бысть , |145^r ѿ(тъ)ца , и братiю , кроми ереси : но)¹¹² за зкориз'нъ или ѿзвъ , или тако видѣль естъ на часъ смѣтив'шю се ѿбнтель , или бденiа ради , или низзлеганiа , или невмывенiа , или тако мнiн естъ в'сѣхъ , или тако желаетъ мира , и таже въ мирѣ , или тако пресогорчи его |145^v ѿ(тъ)ць его игъмень , или братъ его , и сего ради хоцетъ изыти , горе емъ , комы его оуподоб'лю : тъкмо ивдѣ предателю , раз[б]лвчнв'шемъ се , ѿт[б] христа , и оу(е)нниковъ его : ~

Ⲡⲱⲓ¹¹³ Никифора ц(а)риград'скаго правило ,зi¹¹⁴

Три главиз'ны изгонетъ иноковъ из' мо|146^rнастриа ихъ , пръвое , аще еретикъ естъ игъмень . Второе , аще естъ пѣтъ женамъ , третiе аще вчет' се мир'стiн дѣти : ~ ,

:ⲣⲕⲓ: апостола Павла

Ище кто имать враждъ на кого , въ храмъ да не въходить , ни же приносы его , дон'деже примирит' се : ибо |146^v м(о)л(н)тва его въ клѣт'вѣ , и грѣхъ вымѣняет' се , да творит' же на в'сакъ д(ь)нь поклоновъ петъдесетъ : ✝ ,

:ⲣⲕⲁ:

Ище кто въ време причестiа печаль имѣе на брата своего , не дастъ емъ мира , да вѣдетъ ѿт[б]лвчень . Ище ли (в)ещен'никъ съ враждою литър(ь)-ни|147^rсаестъ , да вѣдетъ прызд[б]нанъ ,зi¹¹⁴ , днiн , ~

ⲣⲕⲉ //ниж(е) . прав(ило) .тiи: м(а)т(ь)ф(е)и :ѣ, зач(ело) вi: //¹¹⁵

Оукораси и проклннiаси искрвниаго , да ѿт[б]лвчит' се три дни свхомадын с водою . Писано бо естъ , глаголен братъ своемы рака , или оуроде , повинанъ естъ геен'нѣ ѿгнен'нѣи : ✝ ,

повинанъ естъ : повн Sof.

ⲣⲕⲥ //внш(е) прав(ило) ,ⲣⲕⲁ://

Ище же кто зкорн|147^vтъ (в)ещен'ника , да запретит' се лѣто едно . Ище дастъ емъ завщенiе , или съ древомъ , да запретит' се три лѣта : аще и (в)ещен'никъ проститъ емъ : съгрѣшенiа : ✝ ,

¹¹² Одељак въ ню же звань бысть , ѿ(тъ)ца , и братiю , кроми ереси : но стављен је у Н у обле заграде , а српски преписивач задржао је само затворену заграду.

¹¹³ На погрешном месту према редоследу и нумерацији.

¹¹⁴ Троицки 1956: 76.

¹¹⁵ Упућује се на Јеванђеље по Матеју , 5. глава , али је већ у К1 наведено грешком зачело 12 уместо 22. У К2 упућује се само на 5. главу Матејевог јеванђеља.

· $\overline{\text{p}\text{k}\text{z}}$:

Аще кто имать злобѣ съ нѣкимь , и преставит' се единая чѣсть , да за-
претит' се |148^r дрѣгаа , ѿ змьр'шѣмь лѣто едино , и канонь ѿт[ь]ходе на
гробь скончавъшаго се днѣн · $\overline{\text{л}}$ · г(лаго)ле въ себѣ: прости ме брате , и б(о)гъ
да те проститъ • Писано бо естъ: —¹¹⁶

ѿ змьр'шѣмь лѣто от. Sof.

$\overline{\text{p}\text{k}\text{n}}$:

Аще кто досадитъ ѿ(тъ)цѣ , или м(а)тери своен , с(ь)мрт'тѣю да змреть •
Аще ли покает' се ѿ том(ь) еже съдѣла , да запре|148^vтит' се такоже подо-
баеть , аще и досадѣ приемьн родител(ь) проститъ ема • Аще ли двинетъ
древо , и ударитъ нхъ , да ѿт[ь]сечена бѣдетъ рѣка : аще ли покает' се , такоже
въз'мнит' се архерею , да ема дасть канонъ : ~

: $\overline{\text{p}\text{m}\text{d}}$:

С(в)ещен'никъ аще изблюеть , въ тон |149^r д(ь)нь въ нѣже антѣргисаше
ѿт[ь] много питѣа : · $\overline{\text{л}}$ · днѣн да бѣдетъ празд'нань , по с(в)етомь иоан'нѣ пост'-
никѣ¹¹⁷ • аще ли без[ь] антѣргѣн изблюеть , ѿт[ь] много питѣа , поль сихъ •
Аще ли ходитъ въ кър'чел'ницѣ , да ѿт[ь]лвчит' се • Подоб'нѣ и мир(ь)скѣн
· $\overline{\text{л}}$ · днѣн запрещает' се , творе |149^v на всакъ д(ь)нь поклонѡв(ь) сто , и ѡ-
ломь · $\overline{\text{н}}$ · Подмлави ме б(о)же : да ч'тетъ , аще изблюеть по причещенїи : ~ ,

· $\overline{\text{p}\text{z}\text{e}}$:

Также и братотворенїа , да не твориши , законопрестѣп'на бо сътъ
сїа : ~ ,

: $\overline{\text{p}\text{z}\text{s}}$:

Аще змираетъ чловѣкъ , аще и паде да причестит' се , тачїю да |150^r
исповѣст' се , по ѡ· мѣ правилъ с(в)етаго никифора цареградскаго : ~¹¹⁸

· $\overline{\text{p}\text{z}\text{z}}$:

Тѣло мьрт'т'вое не прием'летъ причестїе , по пѣд мѣ , правилъ , еже въ
т'рѣа'лѣ : ~ ,¹¹⁹

: $\overline{\text{p}\text{z}\text{n}}$:

Аще кто свѣде съгрѣшающаго , и догѣн възбранити грѣхъ , не възбра-
ни , или ѡбличенъ бывъ ѿт[ь] еп(н)скопа , |150^v скры , толнко времѣ и тон

¹¹⁶ Ово је почетак наредног члана. Грешка је преузета из Н.

¹¹⁷ Троицки 1956: 73.

¹¹⁸ Троицки 1956: 76.

¹¹⁹ Законоправило 2005: 465.

запрещень вѣдетъ , елико и грѣхъ сътворивын , по ѿ мѧ правнаѧ великаго васнаїа : ~ † ,¹²⁰

:̄сог̄: (!)

Мѣрѣтвыхъ] погребати вѣнѣтрѣ цр(ь)кви ѿ(вѣ)щен'ном не подобаетъ : възбрани ко се по ѿ мѧ правнаѧ (вѣ)щен'нѣишаго еп(и)скопа кітр'ска|151^г-гѡ : ~¹²¹

:̄сог̄: : recte ро̄г̄

:̄ро̄д̄:

Не достонѣтѣ пѣти велегласно , и естество на вып'ль понуждати , но тихо , и съ вмиленїемъ , по ѿ мѧ правнаѧ , еже въ трѣл'лѣ : † ,¹²²

:̄ро̄ф̄:

Прелюбодѣи , или тавлен'нын владникъ , не приемлет' се въ цр(ь)ковь , аще не оставитъ грѣха : ни же приносы |151^в его , по ѿ мѧ правнаѧ , великаго васнаїа : —¹²³

:̄рп̄:

И бракъ законопрестѣп'нын , иже ѡт[ь] сарод'ства не приемлет' се въ цр(ь)ковь , аще не раз[ь]лѣчит' се , по разлѣченїи же тако крѡвомѣшенїе сътвори запрещает' се , сиречь ѿ̄ї: лѣтъ да не причестит' се , по ѿ мѧ пра|152^гвнаѧ , великаго васнаїа : † , —¹²⁴

:̄рп̄а:

И чет'вероженаць не приемлет' се въ цр(ь)ковь , аще не раз'лѣчит' се чет'вороженства по разлѣченїи же , да не причестит' се ѿ̄н̄ лѣтъ : ~

:̄рп̄в̄:

Двоженаць не бываетъ попь , по вѣ мѧ правнаѧ великаго васнаїа : † ,¹²⁵
|152^в

Събранїе ѡт[ь] различ'ныхъ правнаѧ , ѿ еже каѧ съгрѣшенїа възбраняють быти (вѣ)щен'никъ , и ваниман семѧ съ ѡпасенїем(ь) •

¹²⁰ Треба 71. правило (Новаковиѣ 1907: 472; Законоправило 2005: 537).

¹²¹ Состав ѡтѣ ѡтвѣтъ іѡанна священнѣишаго епископа кутрошскаго. къ священнѣишемоу епископу драгскомоу каваснаѣ , у допунском делу Синтагме Матије Властара , правило бр. 9 (Троицки 1956: 83).

¹²² Новаковиѣ 1907: 312–313; Законоправило 2005: 462.

¹²³ Новаковиѣ 1907: 396; Законоправило 2005: 524.

¹²⁴ Треба 68. правило (Новаковиѣ 1907: 175; Законоправило 2005: 535).

¹²⁵ Новаковиѣ 1907: 162; Законоправило 2005: 509.

:рпг: //ниж[е] прав(ило) :снї://

Аще раст'лѣн'но естъ от'роча от[ъ] кого или самъ сын от'рокъ раст'ли много от'рока, или блавь сътвори съ женою, или с мѡжемь, или съ ско|153^г томь, или съ птицею, или съ женою своею чрезъ естества, или жена его не вешє (!) дѣва, или обрѣченъ бывъ съ иною, или жена его съ инымь, или двоженецъ естъ, или прежде венчанїа рас(ъ)тлн обрѣченицъ свою, или прелюбодѣнствова жена его, или сътвори //выш(е) прав(ило) ·гї̄, дї̄, нї̄ |153^в м̄а :ꙗꙗ̄, рпг̄, ·рп̄-ѡ̄, ма-ѡ̄(тен), ѡ со(ставь)¹²⁶, ѡан(на) пос(т'ника)// вѣнств'во, или клет' се, или коня зкраде, или вола, или от[ъ] с(вє)щен'ных[ъ] жьрт'ав'ника, или сасядъ цр(ъ)ков'ных[ъ] и одежди зкраде что, и естъ с(вє)тотатацъ, или раз[ъ]бо(н)ничествова, или бысть звѣздословъ, или вьл'хвъ, или чароден, или вос(ъ)къ лиаше, и олово, или |154^г превезоваше звѣра, или вьлки, или женомѡжїе, или от[ъ]вѣр(ъ)же се когда христа, или ино нѣчто сътвори от[ъ] от[ъ]речен'ных[ъ], да не смѣши свѣдтел'ствовати емѡ быти попъ, нбо съж'жень бѣдеш и ты и ѡнь, и вьнидан смѣ, елико по силѣ своен, да не на|154^в слѣдиши вѣчнаго огниа, и бѣдеш тако иѡда : занеже предаши с(вє)щен'ство недостоннымь : † — —

·рпд̄,

Аще с(вє)щен'никъ бѣдетъ, и падетъ въ единно от[ъ] снхъ, да из'врьжет' се, по н̄а мѡ правилъ великаго василїа, причѣщает' се же егда хошетъ : †, ¹²⁷ |155^г

⟨рпє⟩

Аще ли прежде рѡкоположенїа съгрѣши тѣлеснымь грѣхомь, и послѣжде ѡбанченъ бывъ, или исповѣсть то, да из'врьжет' се по ѡ̄ мѡ правилъ, нже въ неокесарїи събора¹²⁸ : ино бо врачев'ство сицевїи не имѡтъ, по великомѡ василїю, аще под[ъ]вигнѡтъ се тако и |155^в мьрт'вух[ъ] вьскр(ъ)сннн : —

по великомѡ василїю : по великомѡ правилъ великаго василїа Sof.

·рпѕ:

Аще кто сын от'роча принеть от[ъ] много истичанїе въ бедра, да запрѣтит' се пьр'вѣе, по томь да ѡс(вє)тит' се, по с(вє)томѡ ѡан'нѡ пост'никѡ, зане не бысть съвѣр(ъ)шен'ное паденїе, и не вьниде педогогон(ъ) въ афедронь, аще ли вьниде, да не дьр'знетъ |156^г с(вє)щен'ство прїети : не занеже

¹²⁶ Задржана је руска скраћеница из Н (уп. Троицки 1956: 55).

¹²⁷ Новаковић 1907: 246; Законоправило 2005: 529.

¹²⁸ Новаковић 1907: 464; Законоправило 2005: 211.

сѣгрѣши несѣвѣршень сынъ възрастоу , нъ тако сѣвѣдъ просѣде се , и бысть неключимъ въ с(вѣ)щє(н')ст'во : — † ,¹²⁹

·рп̄з̄: om. Sof.

·рп̄з̄:

Такожде и оны въ ино лице истицаніе творе , аще въниде педогогонъ еговъ , аще и несѣвѣр(ь)шень бысть , възбранѣ|156^vет' се с(вѣ)щєн'ст'ва : ~

Ⲙ възрастѣ начинающих[ь] исповѣдати се ѳеодоръ вал'саионъ Патрїархъ антїохїнскїи , въ въпросѣ ·мїи, къ патриархъ маркѣ александ(ь)рїнскомъ :
въпросѣ : recte отъвѣтѣ

:тп̄з̄: (!)¹³⁰

Дѣл'жни сѣтъ мѣжаскїи полъ , и жен'скїи , по шести лѣтѣх[ь] исповѣданїемъ исправ'ляти се и ос(вѣ)щати , въ |157^r мат'ѳеи , со(ставъ) ѱ , правило ·д̄. еп(н)ск(о)па , кит'р'скаго : † , — ,¹³¹

:тп̄з̄: recte р̄т̄а || ѱ om. Sof.

·рч̄в̄:

Ище чїи жена прелюбодѣист'вуетъ , сенъ въ с(вѣ)щєн'ст'во прїити не можетъ , по рѣкоположенїи же прелюбодѣист'вовав'шю , или да от[ь]пѣтитъ , или да оставитъ с(вѣ)щєн'ст'во , по гїи мѣ прѣ|157^vвѣла иже въ неокесарїи събора : † ,¹³²

·рч̄г̄:

Хотѣшаго с(вѣ)щєн'ст'во прїети , дѣланъ еси истезати , и женѣ его съ ошасенїем(ь) : ~

·рч̄д̄: Ⲙ възрастѣ рѣкополагаемых[ь]

Повелѣваетъ ·д̄ї, правило иже въ трѣх'лѣ , тако иже бываетъ с(вѣ)щєн'никъ прежде ·л̄ ти лѣтъ , |158^r дїаконъ , прежде кѣ, лѣтъ , под[ь]дїаконъ , прежде ·к̄. лѣтъ , из[ь]вѣр(ь)жени да вѣдѣтъ , аще и вел'ми достослав'нїи сѣтъ¹³³ .

¹²⁹ Троицки 1956: 69–70.

¹³⁰ Требало би да буде др. 191 (Павлов 1897: 337). Преписивач је грешком број листа у 5. књизи Арменопула, забележен као упута на маргини, навео као број правила. За разлику од других случајева, овде преписивач није преузео дословно маргиналну упуту из Н, која у целисти гласи: лѣ(то) ·еї , кї, арменопол(ь) кннг(а) ·ѣ, лис(тъ) тп̄з̄, никон(ь) слов(о) ·д̄. .

¹³¹ Троицки 1956: 80.

¹³² Треба 8. правило (Новаковић 1907: 395; Законоправило 2005: 211).

¹³³ Ова материја обрађена је у 14. и 15. правилу Трулског сабора (Новаковић 1907: 219; Законоправило 2005: 427).

ТЪМЪЖЕ ВЪНИИАН Д(8)ХОВ'НИЧЕ , ДА НЕ СВѢДЕТЕЛ'СТВЕШИ ЕМЪ , АЩЕ НЕ ВЪДЕТЬ
СВЪР(Ь)ШЕНЬ ВЪ ЛѢТѢХЪ , ДА НЕ ПОСТАВ'ЛАЕТ' ЖЕ СЕ НЕВЪИТЕЛЕНЬ , ПО ПРАВИЛА
,НН|158^УМЪ, С(ВЕ)ТЫХЪ АП(О)СТОЛЬ : ~¹³⁴

⟨Ω ЕЖЕ , КИИ ИЗВЕРГАЕТСА И ОТ[Ъ]ЛВ'ТАИТСА⟩¹³⁵

ПОДОБАЕТЬ ВЪДАТИ И СІЕ , ЯКО АЩЕ ПАДЪТ' СЕ ВЪ НЕКІЕ ОТ[Ъ]РЕЧЕН'НЫЕ
СТР(А)СТИ С(ВЕ)ЩЕН'НИЦИ , ИЗ'ВЪР(Ь)ГАЮТ' СЕ ТЫК'МО , НЪ НЕ ОТ[Ъ]ЛВ'ТАЮТ' СЕ ОТ[Ъ]
ПРИЧЕСТІА : ИБО ДОВЛѢТЕТЬ ИМЪ СОСЪЖДЕНІЕ ИЗ[Ъ]ВЪР(Ь)ЖЕНІА , ПО КѢ МЪ ПРАВИЛА
С(ВЕ)ТЫХЪ АП(О)СТОЛЬ ¹³⁶ : ✠¹³⁷

До зде коначъ правила:

ап(о)столь² от. Sof.

ИЗВОРИ

Бажова, А. П. и др. (ур.) *Политические и культурные отношения России с юго-славянскими землями в XVIII в.* Москва: Наука, 1984.

Верховский, Николай Иванович, Афанасий Фёдорович Бычков, Владимир Васильевич Никольский (ред.). *Описание документов и дел, хранящихся в архиве Святейшего правительствующего синода*, т. 2, ч. 1 (1722 г.). Санкт-Петербург, 1879, Приложения.

Витковиѣ, Гаврило. „Извештај Максима Ратковића, ексарха београдског митрополита, 1733.“ *Гласник Српској ученој друштва* LVI (1884): 117–325.

Груиѣ, Радослав. „Прилози за историју српских школа у првој половини XVIII. века.“ *Сйоменик СКА XLIX* (1910): 117–143.

Груиѣ, Радослав. „Прилози за историју Србије у доба аустријске окупације (1718–1739).“ *Сйоменик СКА LI* (1914): 84–208.

Димитријевиѣ, Стеван. „Грађа за српску историју из руских архива и библиотека.“ *Сйоменик СКА LI* (1922): 1–329.

Долгова, Светлана, Екатерина Иванова, Анатолий Турилов, Татјана Суботин-Голубовиѣ (ур.). *Москва–Србија, Београд–Русија, документи и материјали*, т. 1. Београд: Архив Србије – Москва: Главное архивное управление города Москвы, 2013.

Законоправило 2005: Миодраг М. Петровиѣ, Љубица Штављанин-Ђорђевиѣ (прир. и прев.). *Законоправило Свештој Саве*, 1. Београд: Историјски институт, 2005.

Крыжин, Александр Петрович, Афанасий Фёдорович Бычков. *Полное собрание постановлений и распоряжений по ведомству православного исповедания Российской империи*, т. 2, 1722. Санкт-Петербург, 1872.

¹³⁴ Ослања се на тумачење, а не на само правило (Законоправило 2005: 143–144).

¹³⁵ Наслов је изостављен у КС. Текст према Н.

¹³⁶ Новаковиѣ 1907: 245, 302; Законоправило 2005: 126.

¹³⁷ Незавршен члан (уп. Павлов 1897: 343–344).

- Мирковић, Лазар. „Из шидске цркве.“ *Гласник Историјској друштва у Новом Саду* 3/2 (1930): 272–274.
- Момировић, Петар. *Стари српски зајиси и најйиси из Војводине*, 1–6. Нови Сад: Матица српска, 1993, 1995, 1996, 2000, 2001, 2004.
- Новаковић, Стојан (изд.). *Майије Власијара Синџајмај. Азбучни зборник византијских црквених и државних закона и љравила. Словенски љревод времена Душанова*. Београд: СКА, 1907.
- Павлов, Алексей Степанович. *Номоканон при больиом требнике*. Ученыя записки Императорскаго Московскаго Университета. Отдел юридический, вып. 14. Москва, 1897.
- Руварац, Димитрије. *Српска митрополија Карловачка око љоловине ХVIII. века*. Сремски Карловци, 1902.
- Руварац, Димитрије. „Правила митрополита Вићентија Јовановића и Павла Ненадовића за протопрезвитере.“ *Српски Сион* XIII/9 (1903): 273–277.
- Руварац, Димитрије. „Митрополија београдска око 1735. године.“ *Сѿоменик СКА* XLII (1905): 102–197.
- Руварац, Димитрије. „Писма Максима Суворова руско-српског учитеља и митрополита Мојсија Петровића.“ *Сѿоменик СКА* XLIX (1910): 74–95.
- Стојановић, Љубомир. *Стари српски зајиси и најйиси*, 1–6. Београд – Сремски Карловци, 1902, 1903, 1905, 1923, 1925, 1926.
- Точанац, Исидора. „Прописи Митрополита Мојсија Петровића за свештенике и парохијане.“ *Историјски часопис* 48 (2001): 147–164.
- Троицки, Сергије Викторович. *Дѿунски чланци Власијарева Синџајме*. Београд: САНУ, 1956.
- Флоринский, Тимофей Дмитриевич. *Памятники законодательной деятельности Душана Царя Сербов и Греков*. Киев, 1888. Приложения.
- COTELERIUS, Jean-Baptiste. *Ecclesiae Graecae Monumenta*, tomus primus. Parisiis, 1677.
- MARTIN, Jean Baptiste, Louis Petit. *Serborum in Hungaria degentium synodi et constitutiones ecclesiasticae*. Sacrorum conciliorum nove et amplissima collectio, t. 39. Parisiis: 1907.

СКРАЉЕНИЦЕ

ЗБИРКЕ РУКОПИСА И СТАРИХ ШТАМПАНИХ КЉИГА

- АСАНУ – Архив Српске академије наука и уметности, Београд, Стара збирка
- АСАНУК – Архив Српске академије наука и уметности у Сремским Карловцима, Архив Карловачке митрополије
- БМС – Библиотека Матице српске, Нови Сад, Одељење старе и ретке књиге, Збирка рукописа
- ГИМ – Государственный исторический музей, Москва, Отдел рукописей и старопечатных книг

- Гр. – Библиотека Српске православне епархије будимске, Сентандреја, Библиотека манастира Грабовац
- Деч. – Манастир Дечани, Збирка рукописа
- МДА – Московская духовная академия, Библиотека, Собрание рукописей, РГБ, Москва
- МСПЦ – Музеј Српске православне цркве, Београд, Збирка рукописа
- МСПЦ, Г. – Музеј Српске православне цркве, Београд, Грујићева збирка
- НБ – Народна библиотека у Београду, Збирка рукописа (уништена 6. априла 1941)
- НБС – Народна библиотека Србије, Београд, Збирка ћирилских рукописних књига
- НБУ – Национална библиотека Украјине имену В. І. Вернадського, Киев
- ПБ – Библиотека Српске патријаршије, Београд, Рукописни фонд
- РГБ – Российская государственная библиотека, Москва, Фонд рукописей
- РНБ, П. – Российская национальная библиотека, Санкт-Петербург, Фонд рукописей, Собрание Погодина
- Син. – Манастир Свете Катарине на Синају, Збирка словенских рукописа
- УБ – Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“, Београд, Фонд старе и ретке књиге, Ћирилски рукописи
- Хил. – Манастир Хиландар, Збирка рукописа
- KNM – Knihovna Národního muzea, Praha, Šafaříkova knihovna (Библиотека Народног музеја у Прагу, Шафарикова збирка)

РЕДАКЦИЈЕ И ШТАМПАНА ИЗДАЊА МЛАЂЕГ ЕПИТИМИЈНОГ НОМОКАНОНА

- К – Кијевска предниконовска издања млађег Епитимијног номоканона
- К1 – 1. кијевско издање млађег Епитимијног номоканона, 1620.
- К2 – 2. кијевско издање млађег Епитимијног номоканона, 1624.
- К3 – 3. кијевско издање млађег Епитимијног номоканона, 1629 (Лавов 1646)
- КС – Извод из млађег Епитимијног номоканона у Ковиљском и Софијском рукопису Душанова законодавства
- М – Московска предниконовска издања млађег Епитимијног номоканона при Требнику, 1639. и 1651.
- Н – Никоновска редакција млађег Епитимијног номоканона при Великом требнику, почев од првог издања, Москва 1658.
- ПН – Предниконовска руска штампана издања млађег Епитимијног номоканона, кијевска и московска
- СП – Српски преписи млађег Епитимијног номоканона (за појединачне преписе наводи се сигнатура)

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Алмазов, Александр Иванович. *Законоправильник при русском требнике*. Санкт-Петербург, 1902.
- Архим. Леонид (Кавелин). *Сведение о славянских рукописях, поступивших из книгохранилища СТСЛ в библиотеку Троицкой духовной семинарии в 1747*, вып. 2. Москва, 1887.
- Архим. Леонид (Кавелин). *Систематическое описание славяно-росийских рукописей собрания графа А. С. Уварова*, ч. I. Москва, 1893.
- Богдановић, Димитрије. *Кайалоћ ћирилских рукописа манастира Хиландара*. Београд: САНУ, Народна библиотека СР Србије, 1978.
- Бојанин, Станоје. *Забаве и свейковине у средњовековној Србији (од краја XII до краја XV века)*. Београд: Историјски институт, 2005.
- Бојанин, Станоје. „Парохијска заједница у огледалу српских пенитенцијалних зборника.“ Сима Ћирковић, Коста Чавошки (ур.). *Средњовековно право у Срба у огледалу историјских извора*. Београд: САНУ, 2009, 261–283.
- Бошков, Мирјана. „Руска штампана књига у нашем XVIII веку.“ *Годишњак Филозофској факултетима у Новом Саду* XVI/2 (1973): 527–567.
- Бубало, Ђорђе. „Историја и историографија рукописа.“ Коста Чавошки, Ђорђе Бубало (ур.). *Законик цара Стефана Душана*, књ. 4. *Папирјаршијски, Борђошки, Поиначки, Текелијин, Сандићев, Ковиљски, Београдски, Режевићки, Карловачки, Вршачки, Грбальски, Бојишићев и Јајићев рукопис*. Београд: САНУ, 2015, 1–72.
- Веселиновић, Рајко. „Српско-руске везе крајем XVII и првих година XVIII столећа.“ Васа Чубриловић (ур.). *Југословенске земље и Русија у XVIII веку*. Београд: САНУ, 1986, 15–38.
- Војновић, Жарко. „Преображај библиотека српских манастира на подручју Карловачке митрополије у XVIII веку.“ *Читалишће* 23 (новембар 2013): 45–51.
- Вукашиновић, Владимир. „Руски и малоруски утицаји на литургијски живот Карловачке митрополије у XVIII столећу.“ *Саборност* 4 (2010): 163–208.
- ГЕОРГИЕВСКИЙ, Григорий Петрович. *Рукописи Т. Ф. Большакова, хранящиеся в Императорском Московском и Румянцевском Музее*. Петроград, 1915.
- Горчаков, Михаил Иванович. *К истории епитимийных номоканонов (пени-тенциалов) Православной церкви*. Санкт-Петербург, 1874.
- Грбић, Душица, Катица Шкорић, Радоман Станковић. *Номоканони епитимијни. Ћирилске рукописне књиге Библиотеке Матице српске, XIV*. Нови Сад, 2009.
- Грујић, Радослав. *Српске школе (од 1718–1739 г.)*. Прилој културној историји српскога народа. Нови Сад – Београд, 2013.
- ГУСЕВА, Александра Алексеевна. *Свод русских книг кирилловской печати XVIII века типографий Москвы и Санкт-Петербурга и универсальная методика их идентификации*. Москва, 2010.
- Денић, Чедомир. „Манастир Раваница у Србији и њен књижни фонд од краја 17. до почетка 19. века.“ *Сенјандрејски зборник* 2 (1992): 77–135.

- ДЕНИЋ, Чедомир. *Српске библиотеке у Хабзбуршкој монархији током 18. века*. Београд: САНУ, 2010.
- ДЖУРОВА, АКСИНИЈА, КРАСИМИР СТАНЧЕВ. *Описание славянских рукописей Папского Восточного института в Риме*. *Orientalia christiana analecta*, 255. Roma: Pontificium institutum orientalium studiorum, 1997.
- ЗАПАСКО, ЯКИМ ПРОХОРОВИЧ, ЯРОСЛАВ ДМИТРОВИЧ ИСАЕВИЧ. *Пам'ятки книжкового мистецтва. Каталог стародруків виданих на Україні. Книга перша (1574–1700)*. Львів: Вища школа, 1981.
- ЗЕРНОВА, АНТОНИНА СЕРГЕЕВНА. *Книги кирилловской печати изданные в Москве в XVI–XVII веках*. Москва, 1958.
- ЗЕРНОВА, АНТОНИНА СЕРГЕЕВНА – ТАТЬЯНА НИКОЛАЕВНА КАМЕНЕВА. *Сводный каталог русской книги кирилловской печати XVIII века*. Москва, 1968.
- КАПТЕРЕВ, НИКОЛАЙ ФЁДОРОВИЧ. „Приезд в Москву за милостыней сербских иерархов разных кафедр и настоятелей разных сербских монастырей в XVI, XVII и в начале XVIII столетий.“ *Прибавления к Творениям св. Отцов* 48/2 (1891): 461–576.
- КОСТИЋ, МИТА. *Гроф Колер као културнопросветни реформатор код Срба у Уарској у XVIII веку*. Београд, 1932.
- КОСТИЋ, МИТА. „Култ Петра Великог код Руса, Срба и Хрвата у XVIII веку.“ *Властимир Ђокић (ур.). Културно-историјска раскрсница Срба у XVIII веку*. Изабрана дела Мите Костића, т. 1. Загреб, 2010, 79–98.
- ЛЕЩИЛОВСКАЈА, ИННА ИВАНОВНА. *Сербский народ и Россия в XVIII веке*. Санкт-Петербург, 2006.
- МИТР. АНТОНИЙ (ВАДКОВСКИЙ), ИВАН ЯКОВЛЕВИЧ ПОРФИРЬЕВ, НИКОЛАЙ ФОМИЧ КРАСНОСЕЛЬЦЕВ. *Описание рукописей Соловецкого монастыря, находящихся в библиотеке Казанской духовной академии*, ч. 2. Казань, 1885.
- МУРЕТОВ, СЕРГЕЙ ДМИТРИЕВИЧ. *Описание рукописей Библиотеки Вифанской духовной семинарии*. Москва, 1897.
- ПЕТРОВ, НИКОЛАЙ ИВАНОВИЧ. *Описание рукописных собраний, находящихся в городе Киеве*, вып. 2. *Собрания рукописей Киево-Печерской Лавры, Киевских монастырей Златоверхо-Михайловского, Пустынно-Николаевского, Выдубицкого и женского Флоровского, и Десятинной церкви*. Москва, 1897.
- ПЕШИКАН, МИТАР, ИРЕНА ГРИЦКАТ-РАДУЛОВИЋ, МИОДРАГ ЈОВИЧИЋ (ур.). *Законик цара Сѣефана Душана, књ. III. Барањски, Призренски, Шишајтовачки, Ракочачки, Раванички и Софијски рукописи*. Београд, 1997.
- ПРОТАСЬЕВА, ТАТЬЯНА НИКОЛАЕВНА. *Описание рукописей Синодального собрания*, ч. 1, № 577–819. Москва, 1970.
- ПУЗОВИЋ, ВЛАДИСЛАВ. „Утицај Духовној реуламениа (1721) на Свешћеничка и Монашка љравила митрополита београдско-карловачког Вићентија (Јовановића).“ *Зборник Мајице српске за историју* 90 (2014): 37–54.
- РУВАРАЦ, ДИМИТРИЈЕ. „Мојсије Петровић, митрополит београдски 1713–1730.“ *Сјоменик СКА XXXIV* (1898): 81–201.
- РУВАРАЦ, ДИМИТРИЈЕ. *Историја Архиепископско-Митрополијско-Папирјарашке библиотеке у Сремским Карловцима*. Сремски Карловци, 1919.

- САЗОНОВА, Наталиа Ивановна. *У истоков раскола Русской Церкви в XVII веке: исправление богослужбных книг при патриархе Никоне (1654–1666 гг.): на материалах Требника и Часослова*. Томск, 2008.
- СИМИЋ, Владимир. *Романови и Срби. Реџејџија слике руских владара у умејно-сти XVIII века*. Нови Сад: Галерија Матице српске, 2018.
- СТРОЕВ, Павел Михайлович. *Рукописи славянские и российские, принадлежащие почетному гражданину и Археографической комиссии корреспонденту Ивану Никитичу Царскому*. Москва, 1848.
- ФОРИШКОВИЋ, Александар. „Руске књиге Пантелејмона Божића.“ Васа Чубриловић (ур.). *Јујословенске земље и Русија у XVIII веку*. Београд: САНУ, 1986, 51–53.
- ЦИБРАНСКА-КОСТОВА, Маријана. „Балканската и јужнославјанската традиција на номоканона при великиа требник.“ *Старобългаристика XXX/4 (2006)*: 35–53.
- ЦИБРАНСКА-КОСТОВА, Маријана. *Покајната книжнина на Българското средновековие IX–XVIII век. Езиково-текстологични и културологични аспекти*. София: БАН, 2011.
- ЧАВОШКИ, Коста – Ђорђе Бубало (ур.). *Законик цара Сџефана Душана, књ. 4. Пајријаршијски, Борђошких, Појиначки, Текелијин, Сандићев, Ковиљски, Београдски, Режевићки, Карловачки, Вршачки, Грбальски, Бојишићев и Јајићев рукойис*. Београд: САНУ, 2015.
- ALEXANDROV, Victor. *The Syntagma of Matthew Blastares: The Destiny of a Byzantine Legal Code among the Orthodox Slavs and Romanians 14–17 Centuries*. Forschungen zur byzantinischen Rechtsgeschichte, Bd. 29. Frankfurt am Main: Löwenklau-Gesellschaft E. V., 2012.

Dorđe P. Bubalo

THE DIGEST OF THE PENITENTIAL NOMOKANON IN THE
KOVILJ AND SOFIA MANUSCRIPT COPIES OF THE CODE
OF EMPEROR DUŠAN AND ITS RUSSIAN PROTOTYPE

PROLEGOMENA TO RECONSTRUCTING THE HISTORY OF THE TEXT
OF THE LATER VERSION OF THE PENITENTIAL NOMOKANON

S u m m a r y

The peculiar feature of the manuscript copies of the later version of the Code of Emperor Dušan – the Kovilj and Sofia manuscripts, made in Belgrade in 1726 and 1728 by Stefan Stojković, episcopal exarch of the Metropolitan of Belgrade and Sremski Karlovci (Karlowitz), is that the text of the Code of Emperor Dušan is followed by a digested version of the Penitential Nomokanon. Apart from several shorter penitential compositions, there are two basic variants of the Penitential Nomokanon in the Serbian manuscript heritage, both translated from Greek: the earlier, Coetelerius Nomokanon or Pseudo Zonaras, and the later, Pavlov's Nomokanon or Nomokanon in 228 Chapters – which are catalogues of Christian sins and the corresponding ecclesiastical punishments, intended to serve as confession manuals for priests. A comparison between the Kovilj-Sofia digest and the Serbian manuscript copy of the Penitential Nomokanon indicates that its distant prototype was Pavlov's Penitential Nomokanon, translated from Greek into Serbian in the late 15th or the early 16th century. This nomokanon consists of two sections or two nomokanons, whereas the Kovilj and Sofia copies contain a digest (94 out of 228/230 chapters) of the first section.

Through printed editions and manuscript copies, the later two-section Penitential Nomokanon of the Serbian recension came to serve as the prototype for the Russian recension used in the Russian Church since the first quarter of the 17th century. The first Russian edition was published in Kiev in 1620 and was followed by the editions of 1624 and 1629. Since 1639, it was printed in Moscow as an annex to the Great Euchologion. Each new edition is marked by editorial interventions, such as additions, omissions, changes in the content and style of individual chapters. As part of the great liturgical reform under the Russian patriarch Nikon I, the later Penitential Nomokanon underwent significant changes. Nikon's edition was published in Moscow in 1658, as an annex to the Great Euchologion. What makes it different from previous editions published in Kiev and Moscow is, among other things, the omission of the second part of the Nomokanon and the systematization of materials into 228 numbered chapters. This version was accepted as the official version in the Russian Church and was reproduced in print in the decades and centuries to follow. Manuscript copies derived from a Serbian prototype that is different from the prototype of the Kiev and Moscow editions was also in circulation in the Russian Church. Their peculiarity lies in

the fact that they were included in legal compendia, after the *Syntagma* of Matthew Blastares and Pseudo Zonaras. The prototype of Russian manuscript copies belongs to the line of Serbian copies, a typical example of which is a manuscript held by the Matica Srpska Library (RR I 17 dating from 1615/1625).

A comparison of the Kovilj-Sofia digest with the Serbian manuscript copies, the Kiev and Moscow editions preceding Nikon's version, and the editions of Nikon's version has unequivocally revealed that the prototype of the Kovilj-Sofia digest of the later Penitential Nomokanon was one of the editions of Nikon's version included in the Great Euchologion. Textual overlaps between selected chapters in the Kovilj-Sofia excerpt and their counterparts in Nikon's version are reflected in all indicators: the content and the order of chapters, their numbering, marginal instructions and cross-references, subtitles, the use of cinnabar, punctuation used to indicate syntactic entities. The Kovilj-Sofia digest, relying on a direct model of Russian origin, is a distant offspring of the first part of the later Serbian Penitential Nomokanon. In other words, the Greek archetype was first translated into Serbian Church Slavonic, then Russified, and then again Serbianized in terms of the selection of chapters.

In Nikon's version, the first part of the later Penitential Nomokanon was included as a supplement to the Great Euchologion. This means that either Stefan Stojković, the scribe who wrote the Kovilj and Sofia manuscripts, or the scribe who had copied the prototype used by Stojković must have come into possession of the Moscow edition of the Great Euchologion. Following a major devastation of Serbian libraries at the turn of the 17th and 18th centuries and the attacks on the Orthodox Church, Serbs in the Habsburg Empire pleaded the Russian emperor and church to provide ecclesiastical and school books and teachers in order to help them preserve their religion, national identity and language. In the early decades of the 18th century, Russian books became increasingly available to Serbian readers owing to the activities of the Metropolitans of Belgrade and Sremski Karlovci and charity collection missions of Serbian monks in Russia, or through purchase from Russian merchants. According to the statistical data derived from reports on the canonical visitations to the dioceses in the territory of the Metropolitanate of Belgrade and Sremski Karlovci, by the beginning of the 1730s, most churches and priests had copies of the Moscow edition of the Great Euchologion. Even the earliest inventories of the library of the Metropolitanate of Belgrade and Sremski Karlovci, dating from the mid-1720s show that the Moscow edition of the Great Euchologion was part of the library holdings. Accordingly, Stefan Stojković or the author of the prototype used by him had ample opportunities to come across the model for the digest of the later Penitential Nomokanon in the territory of the Metropolitanate of Belgrade and Sremski Karlovci.

At the end, the study presents the text of the digest of the later Penitential Nomokanon according to the Kovilj manuscript. It also includes alternative variants from the Sofia manuscript.

ЛИ

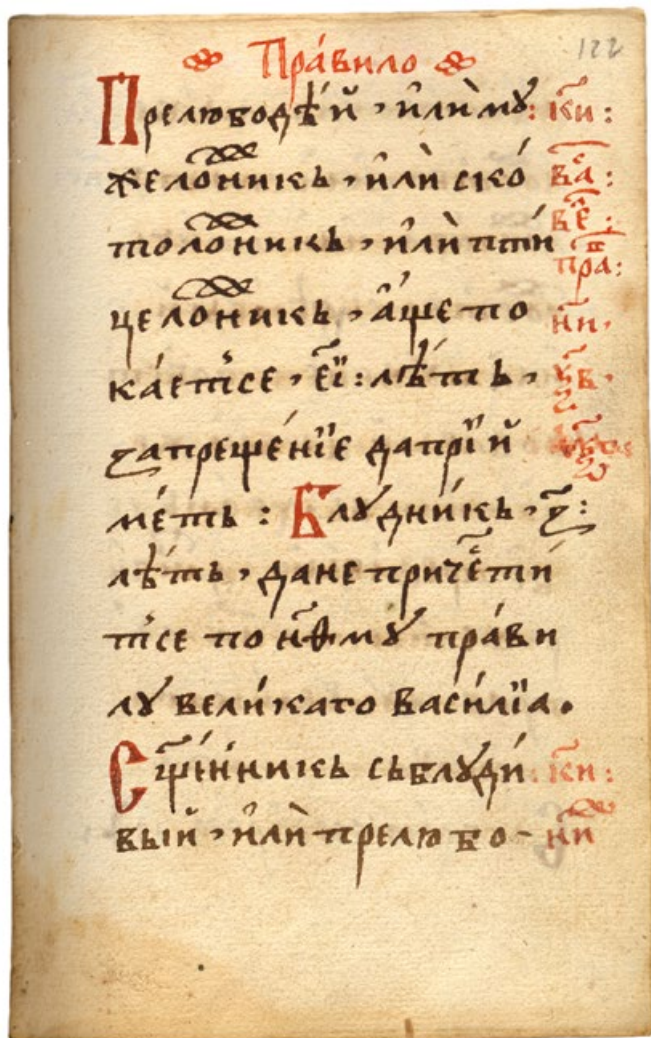

Н О М О К Я Н О Н Ч
С И Р Ч Ъ З А К О Н П Р А В Н И К Ъ,
 и м ѣ л и п р а в н а п о з о к р а щ е н и и с т ѣ х ѡ а п ѡ л ѣ .
 в с л а в ѣ б о г ѡ в ѣ с т ѣ х ѡ с о б о р ѡ в ѣ .
Р ѡ к о п о л г а л и б ѣ т ѣ с в о г ѡ п р е д ѣ л а , с ѡ р ѡ к о а
 п о л г а е м ѡ м ѣ , д а и з в ѣ р ж е т ѣ л : п о т р и д ц а т ѣ
 п о д в а д ц а т ѣ п р а в н а ѡ с т ѣ х ѡ а п ѡ л ѣ .
И ж е н а п ѣ н а з ѣ х ѡ р ѡ к о п о л г а л и , с ѡ р ѡ к о б
 п о л г а е м ѡ м ѣ д а и з в ѣ р ж е т ѣ л , и ѡ л ѡ ч ѣ т ѣ л
 п о д в а д ц а т ѣ о м ѡ м ѡ п р а в н а ѡ с т ѣ х ѡ а п ѡ л ѣ .
П р и ч ѣ т н и к ѡ с ѡ р ѡ ч а л и с ѡ д а и з в ѣ р ж е т ѣ л : г
 п о д в а д ц а т ѡ м ѡ p р а в н а ѡ с т ѣ х ѡ а п ѡ л ѣ .
Е п ѡ с ѡ п ѣ , и л и с ѡ ц ѣ н н и к ѡ , и л и д ѡ а к о н ѡ , а щ е d
 с ѡ б ѣ т ѣ в ѣ р н а , и л и н ѡ в ѣ р н а , д а и з в ѣ р ж е т ѣ л ,
 п о д в а д ц а т ѣ д ѡ м ѡ м ѡ p r a v n a ѡ s t ѣ х ѡ a п ѡ л ѣ .
 т а к о ж д е а щ е п о с ѡ м л е ч ѣ м ѣ ч ѣ , и о у д а р и т ѣ k o г о .
П р и ч ѣ т н и к ѡ а щ е п р и в е д е т ѣ к н ѡ з ѡ , и л и e
 б о л ѡ ш ѡ н а , д а с ѡ м о л и т ѣ м ѡ т р о п ѡ л ѡ н т а з а н и p r a ѡ ч ѣ
 e п ѡ с ѡ п ѡ i n , и л и с ѡ н ѣ , д а и з в ѣ р ж е т ѣ л , и ѡ с ѡ r a d d a
 ѡ л ѡ ч ѣ т ѣ л , п о д в а д ц а т ѣ д ѡ м ѡ m ѡ p r a p r a ѡ b
 в n a ѡ s t ѣ х ѡ a п ѡ л ѣ .

П р и ч ѣ т н и

Требник, Москва: Печатный двор, 10. 12. 7167, 1658. г., л. 476а

Ковиљски рукопис Душанова законодавства, 1726. г.,
Магица српска, РР I 35, л. 122а

СТАРОСЛОВЕНСКО И СРПСКО НАСЛЕЂЕ 2
НАСЛЕЂЕ И СТВАРАЊЕ ∴ СВЕТИ ЂИРИЛО ∴ СВЕТИ САВА
869–1219–2019

Издавач

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ
Кнез Михаилова 36, 11000 Београд
isj@isj.sanu.ac.rs; www.isj-sanu.rs

За издавача: Јасна Влајић-Поповић

Рецензенти прилога

Марта Ж. Бјелетић, Станоје Бојанин, Драгиша П. Бојовић,
Игор Б. Борозан, Ђорђе П. Бубало, Зорица Витић, Драган Војводић,
Јасмина Грковић-Мејдор, Илона Јанишкова, Гордана Јовановић,
Љиљана Јухас-Георгиевска, Роман Николајевич Кривко,
Александар Б. Лома, Тамара Матовић, Предраг Обућина,
Гордана Павловић-Лажетић, Даница Петровић, Срђан Пириватрић,
Владислав Пузовић, Јованка Радић, Милан Радујко, Виктор Д. Савић,
Владимир М. Симић, Вања Станишић, Љиљана Стошић,
Татјана С. Суботин-Голубовић, Светлана Томин, Ирена Шпадијер

Превод

Аутори појединих прилога, Орсат Лигорио (латински),
Јулија Л. Шапић (руски), Милица Шевкушић (енглески)

Лектура

Ивана Безрукова, Катарина Митрићевић-Штепанек,
Предраг Обућина, Јованка Радић, Олга Савеска,
Виктор Д. Савић, Јулија Л. Шапић, Милица Шевкушић

Техничко уређивање: Виктор Д. Савић

Припрема за штампу и ликовна обрада: Александар Илчић

Дизајн корица и насловних страна: Мирослав Лазић

Цртеж на корицама: Наташа Животић

Штампа: ПЛАНЕТА ПРИНТ, БЕОГРАД

Тираж: 500 примерака

СВЪРШИШЕ СЕ СНИЕ КНИГЫ СЪТЪ БЫТНІА ВЪ ЛѢТО 2019.

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

811.163.41(082)

821.163.41.09(082)

27-36:929 Ђирило, свети(082)

271.222(497.11)-726.1-36:929 Сава, свети(082)

НАСЛЕЂЕ и стварање. Свети Ђирило. Свети Сава : 869–1219–2019. 2 / [уредници Јованка Радић, Виктор Савић]. – Београд : Институт за српски језик САНУ, 2019 (Београд : Планета принт). – Стр. XIII, 383–917 стр. : илустр., факс. ; 24 cm. – (Старословенско и српско наслеђе ; 2)

На спор. насл. стр. : *Sanctorvm Cyrilli & Sabbæ patrimonivm & posteriora quæ eo strvcta svnt* : DCCCLXIX–MCCXIX–MMXIX ; 2. – Тираж 500. – Напомене и библиографске референце уз текст. – Библиографија уз сваки рад.

ISBN 978-86-82873-75-4

ISBN 978-86-82873-76-1 (за низ)

- а) Ђирило, свети (826–869) – Зборници
- б) Сава, свети (око 1174–1235) – Зборници
- в) Српски језик – Зборници
- г) Српска књижевност – Зборници

COBISS.SR-ID 28636169